

KAZIMIERZ ZIMOWSKI

PRAKTYCZNA
GRAMATYKA
POLSKA

DO UŻYTKU SZKÓŁ LUDOWYCH
POSPOLITYCH I WYDZIAŁOWYCH

WYDANIE TRZECIE.

KRAKÓW

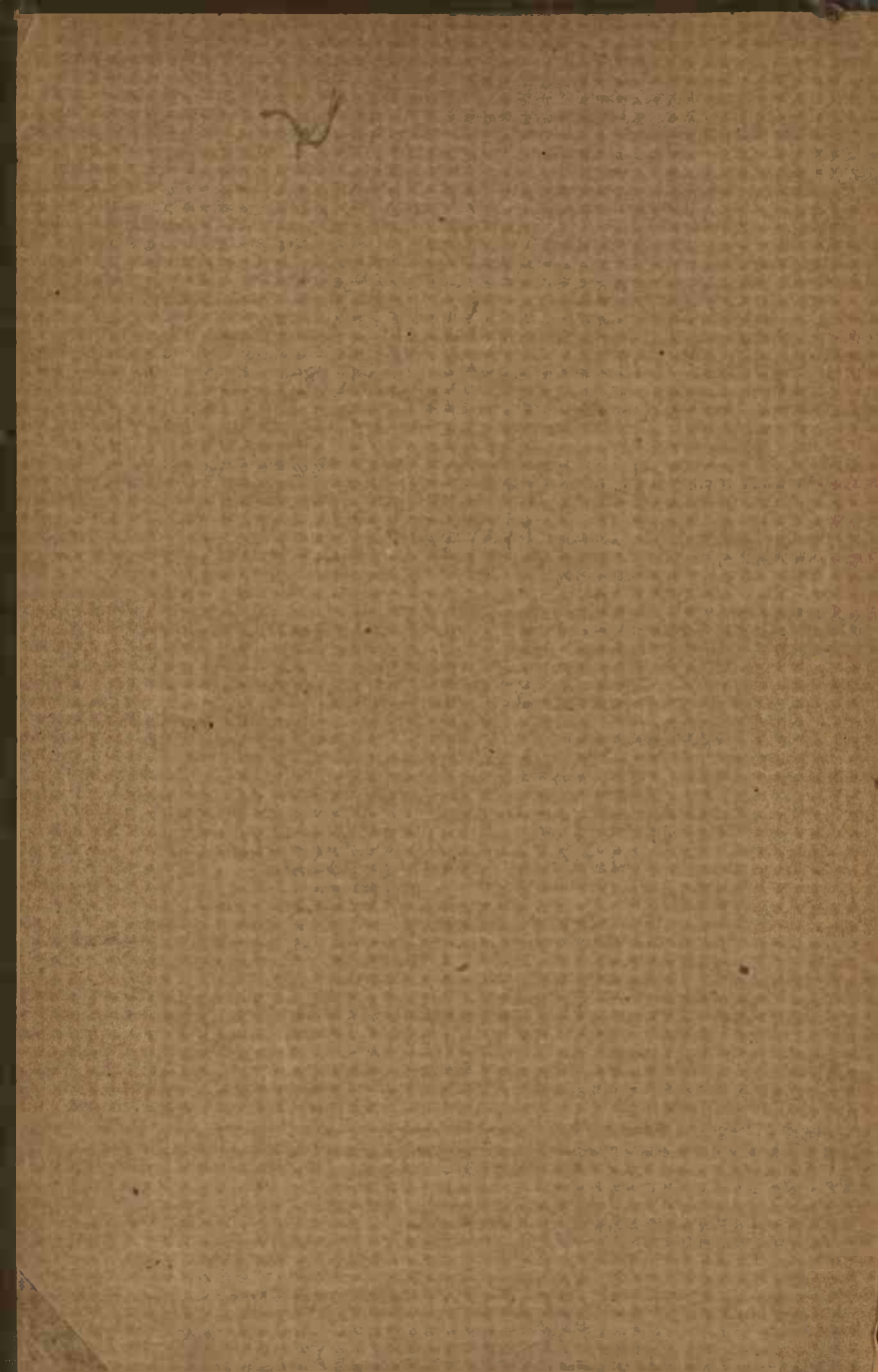
NAKŁADEM AUTORA I SPOŁKI

CZCIONKAMI Drukarni „Prawdy” pod zarządem Józefa Jondro

1912.

Tadeo Miklauowski
II KL N.

PRAKTYCZNA

GRAMATYKA POLSKA

DO UŻYTKU SZKÓŁ LUDOWYCH
POSPOLITYCH I WYDZIAŁOWYCH

NAPISAŁ

KAZIMIERZ ZIMOWSKI

NAUCZYCIEL DLA SZKÓŁ POSP. I WYDZIAŁ.
W KRAKOWIE.

WYDANIE TRZECIE.

KRAKÓW

NAKŁADEM AUTORA I SPÓŁKI

CZCIONKAMI Drukarni „PRAWDY“ pod zarządem JÓZEFA JONDRO

1912.

A 39092

Prawo własności autora zastrzeżone.

BIBLIOTEKA
UMCS
LUBLIN

7824

D 1028/63/9

27464

SPIS RZECZY.

	Str.
WSTĘP. Zdanie, wyrazy, zgłoski, głoski	1
CZEŚĆ PIERWSZA. O częściach mowy	3
Rzeczowniki	4
Pięć odmian rzeczownika	8
Zaimki	15
Przymiotniki	22
Odmiana rzeczowników według odmiany przymiot	26
Liczebniki	29
Czasowniki	36
Osoby, liczby, czasy i tryby	39
O imiesłowach	42
Źródłosłów i końcówki	43
Wzory odmiany czasowników	45
Przysłówki	57
Spójniki	59
Przymyki	60
Wykrzykniki	63
Wzór rozbioru na części mowy	63
CZEŚĆ DRUGA. Składnia.	67
O zdaniu pojedynczym prostym	67
O zdaniu rozwiniętym	70
Wzór rozbioru na części zdania	76
O zgodzie podmiotu, orzeczenia i łącznika	79
O zdaniu złożonym	81
Rodzaje zdań pobocznych.	84
CZEŚĆ TRZECIA. Pisownia	87
Wielkie litery	88
O dzieleniu wyrazów	89
Znaki pisarskie	91

SPROSTOWANIA:

stronica:	wiersz:	jest:	ma być:
75	6. od dołu	w IV. przyp.	w IV. i II-gim,
75	5. „ „	w III. „	w III. i VI. przyp.

WSTĘP.

Jak wypowiadamy nasze myśli?

Nasze myśli wypowiadamy zdaniami.

np. Uczeń pisze. Siostra czyta. Drzewo kwitnie. (*to są zdania*).

Z czego składają się zdania?

Zdania składają się z wyrazów czyli słów.

np. wyrazy: Uczeń — pisze — siostra — czyta.

Z czego składają się wyrazy?

Wyrazy składają się z części wyrazów czyli zgłosek.

np. zgłoski są: u-czeń pi-sze, sio-stra czy-ta.

Z czego składają się zgłoski?

Zgłoski składają się z liter czyli głosek.

np. głoski: u-cz-e-ń pi-sz-e, cz-y-t-a.

Jak się dzielą głoski?

Głoski dzielą się na samogłoski i spółgłoski.

Które głoski nazywamy samogłoskami?

Samogłoskami nazywamy te głoski, które dają się same bez pomocy innych głosek wymówić.

Ile jest samogłosek?

Samogłosek jest 9: *i, u, o, a, e, ó, a, ę, y.*

Jak się nazywają inne głoski?

Wszystkie inne głoski nazywają się spółgłoskami.

Ile jest spółgłosek?

Spółgłosek jest 37; te są: b, b(i), c, cz, ć, d, dz, dź, f, f(i), g, g(i), h, ch, j, k, k(i), l, ł, m, m(i), n, n, p, p(i), r, rz, s, sz, ś, t, w, w(i), z, ź, ż.

Jak się dzielą spółgłoski?

Spółgłoski dzielą się I. na twarde i miękkie.

Twarde są:	Miękkie są:
p . . .	p(i)
b . . .	b(i)
f . . .	f(i)
w . . .	w(i)
m . . .	m(i)
n . . .	n(i)
r . . .	rz
ł . . .	l
k . . .	c, cz
g . . .	dz, ź
ch . . .	ś, sz
h . . .	ż
t . . .	ć, c
d . . .	dź, dz
s . . .	ś, sz
z . . .	ź, ż
— . . .	j.

II. na mocne i słabe (t. j. takie, które się mocno wymawiają i które się słabo wymawiają).

Mocne	Słabe
p, p(i) . . .	b, b(i)
f, f(i) . . .	w, w(i)
k, k(i) c, cz . . .	g, dz, ź
ch, ś, sz . . .	h, ż
t, ć, c . . .	d, dź, dz
s, ś, sz . . .	z, ź, ż.

CZEŚĆ PIERWSZA.

O CZĘŚCIACH MOWY.

Jak dzielimy wszystkie wyrazy czyli słowa?

Wszystkie wyrazy (słowa) dzielimy na grupy czyli części mowy.

Ile jest części mowy?

Części mowy jest dziewięć (9.) te są:

1. rzeczowniki,	6. przysłówki,
2. zaimki,	7. spójniki,
3. przymiotniki,	8. przyimki,
4. liczebniki,	9. wykrzykniki.
5. czasowniki,	

Jak dzielą się części mowy?

Części mowy dzielą się na odmienne i nieodmienne.

Które części mowy są odmienne?

Odmienne są: rzeczowniki, zaimki, przymiotniki, liczebniki, czasowniki.

Dlaczego te części mowy nazywają się odmienne?

Dlatego te części mowy nazywają się odmienne, bo mogą się odmieniać przez przypadki i osoby.

Które części mowy są nieodmienne?

Nieodmienne są: przysłówki, spójnik, przyimek i wykrzyknik.

Dlaczego te części mowy nazywają się nieodmienne?

Dlatego te części mowy nazywają się nieodmienne, bo się nie odmieniają.

Jak nazywamy krótko rzeczowniki, zaimki, przymiotniki i liczebniki?

Rzeczowniki, zaimki, przymiotniki i liczebniki nazywamy krótko **imionami**.

I. RZECZOWNIKI.

Które wyrazy nazywamy rzeczownikami?

Takie wyrazy, które oznaczają nazwę osób lub rzeczy, nazywamy rzeczownikami.

n. p. rzeczowniki: pan, uczenica, Anna (oznaczają osobę) — stół, szafa, kot, wrona — (oznaczają rzecz).

Jak się dzielą rzeczowniki?

Rzeczowniki dzielą się:

1. na osobowe i rzeczowe,
2. „ żywotne i nieżywotne,
3. „ zmysłowe i umysłowe,
4. „ imiona własne i pospolite,
5. „ rzeczow. jednostkowe i zbiorowe.

Co oznaczają rzeczowniki osobowe?

Rzeczowniki osobowe oznaczają nazwę osób.

n. p. ojciec, brat, siostra, kupiec, sędzia.

Co oznaczają rzeczowniki rzeczowe?

Rzeczowniki rzeczowe oznaczają nazwę rzeczy.

n. p. stół, okno, szyba, ławka, śnieg, ptak, kot.

Co to są rzeczowniki żywotne?

Rzeczowniki żywotne to są takie rzeczowniki, które oznaczają nazwę istot żyjących.

n. p. uczeń, nauczyciel, pani, wróbel, kot.

Co to są rzeczowniki nieżywotne?

Rzeczowniki nieżywotne są takie rzeczowniki, które oznaczają nazwę rzeczy nieżyjących.

n. p. pióro, atrament, drzwi, powietrze, drzewo.

Co oznaczają rzeczowniki zmysłowe?

Rzeczowniki zmysłowe oznaczają nazwę osób i rzeczy takich, które zapomocą któregośkolwiek z 5-ciu naszych zmysłów poznajemy.

n. p. pióro, drzewo (zapomocą zmysłu wzroku i dotykania) — głos, wrzask (zapomocą zmysłu słuchu) — ocet, wino (zapom. powonienia i smaku) — dym, mgła, światło, wieczór, dzień (zapom. zmysłu wzroku).

Co oznaczają rzeczowniki umysłowe?

Umysłowe rzeczowniki oznaczają nazwę osób lub rzeczy, które tylko w myśli można sobie wyobrazić.

n. p. Bóg, duch, anioł, wiek, cnota, pokora, mądrość, rozum, spryt, pilność, odwaga — (nie można bowiem widzieć ani słyszeć cnoty, pokory, mądrości itd. — bo tylko można widzieć człowieka, który jest cnotliwy, pokorny, mądry i t. d.*)

Które rzeczowniki nazywają się imionami własnymi?

Rzeczowniki, które oznaczają imiona i nazwiska ludzi, nazwy miast, wsi, krajów, rzek, mórz, gór i imiona zwierząt, nazywają się imionami własnymi.

n. p. Antoni, Helena, Kraków, Galicya, Wisła, Wola Justowska, Tatry, morze Czarne — Kruczek...

Jaką literą piszą się imiona własne?

Imiona własne piszą się wielką literą.

*) Według Gramatyki prof. Steina i Zawilińskiego § 242. do rzeczowników zmysłowych należą takie, które oznaczają przedmioty materialne — wszystkie inne są umysłowe. — Według tej zasady głos, płacz, wieczór, dzień, byłyby umysłowe.

Które rzeczowniki nazywamy imionami pospolitemi?

Imionami pospolitemi nazywamy takie rzeczowniki, które oznaczają, do jakiego stanu lub zawodu jakaś osoba albo do jakiego gatunku jakaś rzecz należy.

n. p. człowiek, uczenica, kamień, dom, kwiat, ptak, rzeka, most, las, drzewo.

Co oznaczają rzeczowniki jednostkowe?

Rzeczowniki jednostkowe oznaczają nazwę jednej tylko osoby lub rzeczy.

• np. człowiek, dom, drzewo, koń.

Co oznaczają rzeczowniki zbiorowe?

Rzeczowniki zbiorowe oznaczają zbiór osób lub rzeczy.

n. p. naród, dziatwa, wojsko, zboże, gromada, tłum, stado, flota —

Jakiego rodzaju są rzeczowniki?

Rzeczowniki są rodzaju: męskiego, żeńskiego i nijakiego.

Po czem poznać rodzaj rzeczowników?

Po słowach »ten, ta, to« poznać rodzaj rzeczowników.

Jeśli do rzeczownika można dodać słowo »ten«, to rzeczownik jest rodzaju męskiego.

n. p. (ten) pan, (ten) stół.

Jeśli do rzeczownika można dodać słowo »ta«, to rzeczownik jest rodzaju żeńskiego.

n. p. (ta) bułka, (ta) uczenica.

Jeśli do rzeczownika można dodać słowo »to«, wtedy rzeczownik jest rodzaju nijakiego.

n. p. (to) dziecko, (to) okno, (to) pióro.

Uwaga: Można także poznać rodzaj rzeczowników ze znaczenia i zakończenia.

W ilu liczbach odmieniają się rzeczowniki?

Rzeczowniki odmieniają się w dwóch liczbach: w liczbie pojedynczej i w liczbie mnogiej.

Co oznacza liczba pojedyncza?

Liczba pojedyncza oznacza jedną tylko osobę lub rzecz.

n. p. siostra, dom, zając.

Co oznacza liczba mnoga?

Liczba mnoga oznacza więcej osób lub rzeczy.

n. p. siostry, domy, zające.

Ile jest przypadków?

Jest 7 przypadków.

Na jakie pytania odpowiadają?

Przyp. I. na pytanie: kto? co?

„ II. „ „ kogo? czego? (lub czyj-a-e?)

„ III. „ „ komu? czemu?

„ IV. „ „ kogo? co?

„ V. (wołając!) —

„ VI. na pytanie: kim? czym?

„ VII. „ „ w kim? w czym? (lub o kim?
o czym? przy kim? przy czym?
na kim? na czym?)

Kiedy się pytamy słowem „kto?” a kiedy „co?”

Słowem »kto« pytamy się zwykle o osobę, a słowem »co« o rzecz.

n. p. Przypadkuj rzeczownik osobowy »ojciec«!

Liczba pojedyncza.

L. mnoga.

przyp. I. kto (tam idzie?) ojciec, ojcowie,

„ II. kogo (nie spotkałeś?) ojca, ojców,

„ III. komu (jesteś posłuszny?) ojcu, ojcom,

„ IV. kogo (kochasz?) ojca, ojców,

„ V. Wołając! — ojcie! ojcowie!

„ VI. kim (się cieszę?) ojcem ojcami,

„ VII. o kim (mówię?) o ojcu. o ojcach.

Przypadkuj rzeczownik rzeczowy »róża«!

	Liczba pojedyncza.	L. mnoga.
przyp. I. Co (rośnie?) róża,		róże,
„ II. czego (nie mam?) róży,		róż,
„ III. czemu (się przypatruję?) róży,		różom,
„ IV. co (widziałem?) różę,		róże,
„ V. wołając! — różo!		róże!
„ VI. czym (się cieszę?) różą,		różami,
„ VII. w czym (mam upodobanie?)		
	[w róży,	w różach.

Pięć odmian rzeczownika.

Ile jest odmian rzeczownika?

Jest pięć odmian rzeczownika.

Które rzeczowniki należą do I. odmiany?

Do I. odmiany należą rzeczowniki rodzaju męskiego, zakończone w I. przyp. l. pojed. na spółgłoskę — n. p. anioł, pan, sokół, płot, mech. — dalej imiona chrzestne zdrobniałe na „o“ np. Józio, Władzio, Kazio — i rzeczowniki męskie zdrobniałe na „o“ n. p. ojcumio, wujcio.

Które rzeczowniki należą do II. odmiany?

Do II. odmiany należą rzeczowniki rodzaju nijakiego, zakończone w I. przyp. liczby pojed. na *o, e* — np. dzieło, pole, okno, słońce.

Według tej odmiany, ale tylko w liczbie mnogiej, odmieniają się rzeczowniki rodzaju nijakiego, wzięte z obcych języków jak: gimnazyum, liceum.

Które rzeczowniki należą do III. odmiany?

Do III. odmiany należą rzeczowniki rodzaju żeńskiego, zakończone w I. przyp. liczby pojed. na samogłoski „a“ lub „i“ n. p. ryba, pani. Należą tu również, ale tylko w liczbie pojed., męskie na „a“, „o“ — n. p. poeta, wojewoda, sługa, Jagiełło, Fredro, Chodźko.

Które rzeczowniki należą do IV. odmiany?

Do IV. odmiany należą rzeczowniki rodzaju żeńskiego, zakończone w I. przyp. liczby pojed. na spółgłoskę miękką — np. kość, nić, twarz, cerkiew, chorągiew.

Które rzeczowniki należą do V. odmiany?

Do V. odmiany należą rzeczowniki rodzaju nijakiego, zakończone w I. przyp. liczby pojed. na „ę“ n. p. imię, strzemię, źrebię, ciele, orle, pachole, kurczę. — Tu należy także rzeczownik męski »książe«.

Wzory I. odmiany.

Wzór I-szy. (Rzeczowniki zakończone na spółgłoskę twardą).

Liczba pojedyncza.

przyp. I.	anioł	pan	sokół	kłos	bez
„ II.	anioła	pana	sokoła	kłosa	bzu
„ III.	aniołowi	panu	sokołowi	kłosowi	bzu
„ IV.	anioła	pana	sokoła	kłos	bez
„ V.	aniele!	panie!	sokole!	kłosiel!	bie!
„ VI.	aniołem	panem	sokołem	kłosem	bzem
„ VII.	w aniele	panu	sokole	kłosie	bie

Liczba mnoga.

przyp. I.	aniołowie	panowie	sokoły	kłosy	bzy
	anieli	pany			
	anioły				
„ II.	aniołów	panów	sokołów	kłosów	bzów
„ III.	aniołom	panom	sokołom	kłosom	bzom
„ IV.	aniołów	panów	sokoły	kłosy	bzy
„ V.		jak pierwszy			
„ VI.	aniołami	panami	sokołami	kłosami	bzami
„ VII.	w aniołach	panach	sokołach	kłosach	bzach

Wzór II-gi. (Rzeczowniki zakończone na spółgłoskę miękką).

Liczba pojedyncza.

przyp. I. wódz	rycerz	koń	kraj
„ II. wodza	rycerza	konia	kraju
„ III. wodzowi	rycerzowi	koniowi	krajowi
„ IV. wodza	rycerza	konia	kraj
„ V. wodzu!	rycerzu!	koni!	kraju!
„ VI. wodzem	rycerzem	koniem	krajem
„ VII. w wodzu	rycerzu	koni	kraju

Liczba mnoga.

przyp. I. wodzowie	rycerze	konie	kraje
„ II. wodzów	rycerzy	koni	krajów
„ III. wodzom	rycerzom	koniom	krajom
„ IV. wodzów	rycerzy	konie	kraje
„ V.	jak pierwszy		
„ VI. wodzami	rycerzami	końmi	krajami
„ VII. w wodzach	rycerzach	koniach	krajach

Uwagi nad przypadkami rzeczowników, należących do I. odmiany.

Liczba pojedyncza.

Jaką końcówkę mają rzeczowniki tej odmiany w II. przyp. liczby pojedynczej?

Rzeczowniki tej odmiany kończą się w II. przyp. liczby pojed. na „a” lub „u”. (np. czego? kota — bzu).

Które rzeczowniki mają „a” a które „u”?

Końcówkę „a” mają rzeczowniki żywotne.

n. p. anioła, pana, chłopą, wodza, rycerza, drukarza, konia, kota, lisa, tchórza, lwa, orła, kruką, sępa, robaką, Tadzia, Stefcia, Józia, wujcia itd. — oprócz wół — wołu — i zbiorowych: tłum — tłumem, pułk — pułku, lud — ludem, drób — drobiem.

Nieżywotne mają: jedne „a”, drugie „u”; „a” mają: kłos — kłosa, liść — liścia, ul — ula, bicz —

bicza, kąt — kąta, jałowiec — jałowca, piec — pieca i t. d.

„u“ mają: klej — kleju, łój — łaju, kraj — kraju, raj — raję, gaj — gaju, wał — wału, barszcz — barszczu, lód — lodu, len — lnu, szew — szwu, stół — stołu, mirt — mirtu, tort — tortu, mur — muru, grzech — grzechu i t. d.

W III. przyp. liczby pojed. mają jedno rzeczowniki „owi“, inne „u“.

n. p. aniołowi, sokołowi, koniowi, — panu, kotu, lwu, bzu i t. d.

Co pamiętać należy o IV. przyp. liczby pojed.?

Rzeczowniki żywotne tej odmiany mają IV. przyp. jak II. (np. kogo? co? widziałem? pana, kota, ptaka, robaka).

Rzeczowniki nieżywotne mają IV. przyp. jak I. (n. p. co widziałem? bez, stół, kłos, gaj, las, kamień i t. d.)

Przypadek V. ma końcówkę „u“ lub „e“.

n. p. rycerzu! synu! kraju! liściu! panie! kocie! bracie! Boże!

Przypadek VI. kończy się na »em«.

Przypadek VII. kończy się u jednych rzeczowników na »u«, np. w panu, rycerzu, koniu, — u innych na »e« np. w aniele, sokole, bzie.

Liczba mnoga.

Jaką końcówkę mają rzeczowniki I. odmiany w I. przyp. liczby mnogiej?

W przyp. I. l. mnog. mają rzeczowniki I. odm. końcówki *owie, e, i* lub *y* i tak:

Rzeczowniki osobowe mogą mieć 2 formy tj. osobową i rzeczową n. p. ci, aniołowie, ci anieli, (forma osob.) — zaś te anioły, te pany, (forma rzeczowa).

Rzeczowniki rzeczowe mają jedną formę rzeczową, n. p. te bzy, te konie.

Rzeczowniki: rok, człowiek, jęczmień, tydzień, brat, ksiądz — mają liczbę mnogą: lata, ludzie, jęczmiona, tygodnie, bracia, księża.

Które rzeczowniki odm. I. mają w liczbie mnog. w I. przyp. końcówkę „a“?

Rzeczowniki: koszt, grunt, kurs, akt mają w liczbie mnog. »a«: koszta, grunta, kursa, akta. — Mówi się zawsze: urzędy, okręty, kłopoty.

Wzory II. odmiany.

Liczba pojedyncza.

przyp. I.	dzieło	pole	gimnazjum
„ II.	dzieła	poła	gimnazjum
„ III.	dziełu	polu	gimnazjum
„ IV.	dzieło	pole	gimnazjum
„ V.	dzieło!	pole!	gimnazjum
„ VI.	dziełem	polem	gimnazjum,
„ VII.	w dziele	polu	gimnazjum

Liczba mnoga.

przyp. I.	dzieła	poła	gimnazya
„ II.	dzieł	pól	gimnazyów
„ III.	dziełom	polom	gimnazyom
„ IV.	dzieła	poła	gimnazya
„ V.	dzieła!	poła!	gimnazya!
„ VI.	dziełami	polami	gimnazyami
„ VII.	w dziełach	polach	gimnazyach

Wzór III. odmiany.

Liczba pojedyncza.

przyp. I.	ryba	bania	pani	religia	lekcyja
„ II.	ryby	bani	pani	religii	lekcyi
„ III.	rybie	bani	pani	religii	lekcyi
„ IV.	rybę	banię	panią	religię	lekcyę
„ V.	rybo!	banio!	pani!	religio!	lekcyo!
„ VI.	rybą	banią	panią	religią	lekcyą
„ VII.	w rybie	bani	pani	religii	lekcyi

Liczba mnoga.

przyp. I. ryby	banie	panie	religie	lekcye
„ II. ryb	bań	pań	religii	lekcyi
„ III. rybom	baniom	paniom	religiom	lekcyom
„ IV. ryby	banie	panie	religie	lekcye
„ V. ryby!	banie!	panie!	religie!	lekcye!
„ VI. rybami	baniami	paniami	religiami	lekcyami
„ VII. w rybach	baniach	paniach	religiach	lekcyach

Odmiana rzeczowników męskich
tej odmiany:

Liczba pojedyncza	przyp. I.	poeta	Jagiello	{ W liczbie mnogiej według odmiany I. poeci, Jagiellowie poetów, Jagiellów i t. d.
	„ II.	poety	Jagielly	
	„ III.	poecie	Jagielle	
	„ IV.	poetę	Jagiellę	
	„ V.	poeto!	Jagiello!	
	„ VI.	poetą	Jagiellą	
	„ VII.	w poecie	Jagielle	

Jaką końcówkę mają rzeczowniki tej odmiany w IV. przyp. liczby pojed.?

W IV. przyp. liczby pojed. kończą się rzeczowniki tej odmiany na »ę«. jak: rybę, banię, poetę, Jagiellę, lekcyę, religię.

Kończówkę »ą« mają tylko zakończone na »ni« pani, gospodyni, ksieni, władczyni, bogini — a więc: IV. przyp. panią, gospodynią, ksienią, władczynią, boginią.

Rzeczownik »suknia« ma II. przyp. liczby mn. »sukien« a nie »sukni«.

Na co się kończą w II. przyp. liczby mnogiej rzeczowniki obcych języków zakończone na »ya«, »ia«?

Rzeczowniki zakończone na »ya«, »ia« kończą się w II. przyp. liczby mn. na »i«.

n. p. tych lekcyi, historyi, religii,
a nie: lekcyj, religij, historyj. —

Wzory do IV. odmiany.

Liczba pojedyncza.

przyp. I.	kość	mysz	twarz	cerkiew
„ II.	kości	myszy	twarży	cerkwi
„ III.	kości	myszy	twarży	cerkwi
„ IV.	kość	mysz	twarz	cerkiew
„ V.	kości!	myszy!	twarży!	cerkwi!
„ VI.	kością	myszą	twarżą	cerkwią
„ VII.	w kości	myszy	twarży	cerkwi

Liczba mnoga.

przyp. I.	kości	myszy	twarze	cerkwie
„ II.	kości	myszy	twarży	cerkwi
„ III.	kościom	myszom	twarżom	cerkwiom
„ IV.	kości	myszy	twarze	cerkwie
„ V.	kości!	myszy!	twarze!	cerkwie!
„ VI.	kości	myszami	twarzami	cerkwiami
„ VII.	w kościach	myszach	twarzach	cerkwiach

Wzory do V. odmiany.

Liczba pojedyncza.

przyp. I.	źrebię	imię	książę
„ II.	źrebięcia	imienia	księcia
„ III.	źrebięciu	imieniu	księciu
„ IV.	źrebię	imię	księcia
„ V.	źrebię!	imię!	książę!
„ VI.	źrebięciem	imieniem	księciem
„ VII.	w źrebięciu	imieniu	księciu

Liczba mnoga.

przyp. I.	źrebięta	imiona	książęta
„ II.	źrebiąt	imion	książąt
„ III.	źrebiętom	imionom	książętom
„ IV.	źrebięta	imiona	książąt
„ V.	źrebięta!	imiona!	książęta!
„ VI.	źrebiętami	imionami	książętami
„ VII.	w źrebiętach	imionach	książętach

Uwaga: Rzeczownik „dziecię“ ma w liczbie mn. „dzieci“ jak odmiana IV. (zamiast: dziecięta).

II. ZAIMKI.

Które wyrazy nazywają się zaimkami?

Zaimkami nazywają się takie wyrazy, których używamy zamiast imienia.

np. zamiast powiedzieć: »Nauczyciel« uczę was, — mówi się »ja« uczę was. — Zamiast: »Antoś« uważasz, — mówi się »ty« uważasz.

Zamiast: »Zosia« poszła do miasta, — można powiedzieć: »Ona« poszła do miasta.

Wyrazy: »ja«, »ty«, »ona« — są zaimkami, bo stoją zamiast imion (czyli rzeczowników): Nauczyciel, Antoś, Zosia.

Jakie zaimki rozróżniamy?

Rozróżniamy zaimki:

1. osobiste,	5. pytające,
2. zwrotne,	6. względne,
3. dzierżawcze,	7. nieokreślone
4. wskazujące,	czyli nieoznaczone.

I. Które zaimki nazywają się osobistymi?

Zaimkami osobistymi nazywają się takie zaimki, których używa się zamiast osoby I. (która mówi) osoby II. (do której się mówi) i osoby III. (o której się mówi).

Zaimki osobiste są:

	w liczbie pojed.		w liczbie mnog.
na I. osobę:	<i>ja</i> ,	na I. osobę:	<i>my</i> ,
„ II. „	<i>ty</i> ,	„ II. „	<i>wy</i> ,
„ III. „	<i>on, ona, ono</i> ,	„ III. „	<i>oni, one</i> .

np. ja piszę, ty piszesz, **on**, ona, ono pisze, my piszemy, wy piszecie, **oni**, one piszą.

Uwaga: Zaimka osobowego na III. osobę właściwie nie ma. Zastępujemy brak ten zapomocą zaimków wskazujących: *on, ona, ono*, — *jego, jej, jego*, — *oni, one*.

II. Które są zaimki zwrotne?

Zaimki zwrotne są: siebie, sobie, się.

Co oznaczają zaimki zwrotne?

Zaimki zwrotne oznaczają, że czynność osoby działającej zwraca się na nią samą, a nie przechodzi na inną osobę lub rzecz.

np. Brat uczy się. Tu jest zaimek zwrotny się, który oznacza, że czynność, wychodząca od brata, nie przechodzi na nikogo, ale zwraca się na niego samego, bo brat sam siebie uczy, a nie kogoś. Skromny gani siebie. Siostra pochlebia sobie.

III. Co oznaczają zaimki dzierżawcze?

Zaimki dzierżawcze oznaczają, w czyjem posiadaniu lub dzierżeniu znajduje się jakaś osoba lub rzecz.

np. Mój ołówek jest dobry do rysowania. Twoja książka podoba mi się. On jechał swoimi końmi. Nasz sąsiad ma duży ogród. Wasz dom jest obszerny. Mam ich zeszyty.

Które są zaimki dzierżawcze?

Zaimki dzierżawcze są:

mój, moja, moje, — twój, twoja, twoje, — swój, swoja, swoje, — jego, jej, jego, — nasz, nasza, nasze, — wasz, wasza, wasze, — ich.

IV. Co to są zaimki wskazujące?

Zaimki wskazujące są takie zaimki, których się używa, gdy wskazujemy na jakąś osobę lub rzecz.

Zaimki wskazujące są: ten, ta, to, — tamten, tamta, tamto, — on, ona, ono, — jego, jej, jego, — ów, owa, owo, — sam, sama, samo, — ten sam, ta sama, to samo, — takowy, takowa, takowa, — taki, taka, takie.

np. ten stół, — tamta ławka, — on idzie, — jego ubranie, — Widziałem owego człowieka, który był u nas. — Sama napiszę ten list.

V. Co to są zaimki pytające?

Zaimki pytające są takie zaimki, których się używa, pytając się o osoby lub rzeczy.

np. **Kto** tam puka? **co** słyhać? **która** godzina?
jakie masz książki? **czyje** to pióra?

Zaimki pytające są:

kto? co? któz? cóż, który? która? które? jaki?
jaka? jakie? czyj? czyja? czyje?

VI. Co oznaczają zaimki względne?

Zaimki względne oznaczają względ na osobę lub rzecz, o której już poprzednio była mowa.

Są następujące: który, która, które, — jaki, jaka, jakie, — kto, co.

np. Ołówek, **który** kupiłem, już mi zginął (zaimek »który« odnosi się do poprzedniego wyrazu »ołów-wek«). To był mróz, **jakiego** już dawno nie było. **Kto** się nie uczy, ten nie umie lekcyi.

VII. Co to są zaimki nieokreślone czyli nie-oznaczone?

Zaimki nieokreślone czyli nieoznaczone to są takie zaimki, które niedokładnie rzecz jakąś lub osobę oznaczają.

np. Kto tam przyszedł? **Ktoś**. Miałem ci **coś** powiedzieć, ale zaczekaj **niejaki** czas! **Pewien** podróżny zabłądził w pustyni. **Nie jeden** z was będzie załował, że się nie chciał uczyć. W **każdej** klasie jest spokój podczas nauki. **Żadne** dziecko nie hałasuje.

Zaimki nieokreślone są:

ktoś, coś, ktobądź, cobądź, ktokolwiek, ookolwiek, nikt, nic, jakiś, jakaś, jakieś, któryś, jakikolwiek, jakibądź, którykolwiek, którybądź, czyjs, czyjaś, czyjeś, czyjkolwiek, czyjakolwiek, czyjekolwiek, — niczyj, niczyja, niczyje, — niektóry-a-e, niejaki-a-e, nie jeden, nie jedna, nie jedno, pewien, pewna, pewne, każdy-a-e, inny-a-e, wszelki-a-e, żaden, żadna, żadne itp.

Odmiana zaimeków osobistych:

Liczba pojedyncza.		Liczba mnoga.	
Osoba I.	Osoba II.	Osoba I.	Osoba II.
przyp. I. ja	ty	przyp. I. my	wy
„ II. mnie	ciebie	„ II. nas	was
„ III. mnie (mi)	tobie (ci)	„ III. nam	wam
„ IV. mnie (mię)	ciebie (cię)	„ IV. nas	was
„ V. —	ty!	„ V. —	wy!
„ VI. mną	tobą	„ VI. nami	wami
„ VII. we mnie	w tobie	„ VII. w nas	w was

Uwaga: Na III-cią osobę używa się zaimka „on, ona, ono“, w liczbie mnogiej „oni, one“ — który się odmienia według następnego wzoru: *jego, jej, jego.*

Odmiana zaimeków: jego, jej, jego.

Liczba pojedyncza.			
	rodz. męski	rodz. żeński	rodz. nijaki
przyp. I.	(on)	(ona)	(ono)
„ II.	jego (go)	jej	jego (go)
„ III.	jemu (mu)	jej	jemu (mu)
„ IV.	jego (go)	ją	je
„ V.	—	—	—
„ VI.	nim	nią	niem
„ VII.	w nim	w niej	w niem

Liczba mnoga.

przyp. I.	(oni)	(one)
„ II.	ich	ich
„ III.	im	im
„ IV.	ich	je
„ V.	—	—
„ VI.	niemi	niemi
„ VII.	w nich	w nich

Uwaga: Jeżeli przed tymi zaimkami w przypadku II. i dalszych stoi przyimek *na* lub *ku, do, dla*, wtedy używa się takiej formy:

przyp. II.	do niego, do niej, do niego
„ III.	ku niemu, ku niej, ku niemu
„ IV.	dla niego, dla niej, dla niego

Liczba mnoga.

p. II. do nich, — p. III. ku nim, — p. IV. dla nich.
np. Idę do niego. — Kupiłam dla niego tę
książkę. — Zbliż się ku niemu!

Uwaga: Form: *onego, onemu, onej* nie używa się dzisiaj. —

Odmiana zaimeków zwrotnych.

Na liczbę pojedynczą i mnogą jest:

przyp. II.	siebie
„ III.	sobie
„ IV.	siebie lub się
„ VI.	sobą
„ VII.	w sobie

Odmiana zaimeków wskazujących.

Liczba pojedyncza.

przyp. I.	ten	ta	to
„ II.	tego	tej	tego
„ III.	temu	tej	temu
„ IV.	{ tego (<i>żywołne</i>) { ten (<i>nieżyw.</i>)	tę	to
„ V.	—	—	—
„ VI.	tym	tą	tem
„ VII.	w tym	w tej	w tem

Liczba mnoga.

przyp. I.	{ ci (<i>osobowo</i>) { te (<i>rzeczowo</i>)	te	te
„ II.	tych	tych	tych
„ III.	tym	tym	tym
„ IV.	{ tych (<i>osobowo</i>) { te (<i>rzeczowo</i>)	te	te
„ VI.	tymi	temi	temi
„ VII.	w tych	w tych	w tych

Uwaga: VI. i VII. przyp. liczby pojedynczej na rodzaj męski jest »tym«, »w tym«.

np. tym kotem, w tym domu.

Na rodzaj nijaki jest »tem, w tem«.

np. tem piórem, w tem oknie.

III. przyp. liczby mnogiej jest na wszystkie trzy rodzaje: tym.

np. komu? czemu? tym panom (męś.) tym paniom (żeńś.), tym dzieciom (nijaki).

VI. przyp. liczby mnogiej ma na rodzaj męski tymi.

np. tymi panami.

Na rodzaj żeński i nijaki: temi —

np. temi paniami i temi dziećmi.

Odmiana zaimeków dzierżawczych.

Liczba pojedyncza.

przyp. I.	mój	moja	moje
„ II.	mojego	mojej	mojego
„ III.	mojemu	mojej	mojemu
„ IV.	{ mojego (<i>żyw.</i>) { mój (<i>nieżyw.</i>)	moją	moje
„ VI.	moim	moją	mojem
„ VII.	w moim	w mojej	w mojem

Liczba mnoga.

przyp. I.	{ moi (<i>osobowo</i>) { moje (<i>rzecz.</i>)	moje	moje
„ II.	moich	moich	moich
„ III.	moim	moim	moim
„ IV.	{ moich (<i>osob.</i>) { moje (<i>rzecz.</i>)	moje	moje
„ VI.	moimi	mojemi	mojemi
„ VII.	w moich	w moich	w moich

**Forma skrócona odmiany zaimków:
mój, moja, moje.**

Liczba pojedyncza.

	rodaj męski	rodz. żeński	rodz. nijaki
przyp. I.	mój	ma	me
„ II.	mego	mej	mego
„ III.	memu	mej	memu
„ IV.	{mego (<i>żywoł.</i>) {mój (<i>nieżywoł.</i>)	ma	me
„ VI.	mym	ma	mem
„ VII.	w mym	w mej	w mem

Liczba mnoga.

	rodzaj męski	rodz. żeński i nijaki
przyp. I.	{moi (<i>osobowo</i>) {me (<i>rzeczowo</i>)	me
„ II.	mych	nych
„ III.	mym	mym
„ IV.	{mych (<i>osob.</i>) {me (<i>rzeczowo</i>)	me
„ VI.	mymi	memi
„ VII.	w mych	w mych

Odmiana zaimków: kto, co.

Liczba pojedyncza.

przyp. I.	kto	co
„ II.	kogo	czego
„ III.	komu	czemu
„ IV.	kogo	co
„ V.	—	—
„ VI.	kim	czem
„ VII.	w kim	w czym

Według »kto« odmieniają się zaimki nieokreślne:
ktoś, nikt, ktobądź, ktokolwiek.

Według »co« zaimki nieokreślne: coś, nic, cobądź.

np. I. ktobądź, II. kogobądź, III. komubądź, IV. kogobądź, VI. kimbądź, VII. w kimbądź.

przyp. I. coś, II. czegoś, III. czemuś, IV. coś, VI. czemś, VII. w czemś.

Uwaga: Zaimki: *który, która, które — jaki, jaka, jakie — każdy, każda, każde — wszelaki, wszelaka, wszelakie* i t. d. odmieniają się jak przymiotniki *dobry, dobra, dobre — tan, tania, tanie* (patrz str. 23).

III. PRZYMIOTNIKI.

Które części mowy nazywają się przymiotnikami?

Przymiotnikami nazywają się takie części mowy, które oznaczają przymiot osób lub rzeczy.

np. dobra siostra, spokojne dziecko, biały cukier.

Wyrazy: dobra, spokojne, biały, — są przymiotnikami, bo oznaczają przymiot siostry, dziecka, cukru.

Na jakie pytania odpowiadają przymiotniki?

Przymiotniki odpowiadają na pytania

jaki? na rodzaj męski,
jaka? „ „ żeński,
jakie? „ „ nijaki.

np. Jaki cukier? — biały. — Jaka siostra? — dobra. — Jakie dziecko? — spokojne.

Jak się odmieniają przymiotniki?

Przymiotniki odmieniają się jak rzeczowniki
a) przez rodzaje, b) liczby i c) przypadki.

Odmiana przymiotników (na y).

Liczba pojedyncza.

	rodzaj męski	rodzaj żeński	rodzaj nijaki
przyp. I.	<i>dobry</i>	<i>dobra</i>	<i>dobrze</i>
„ II.	<i>dobrego</i>	<i>dobrej</i>	<i>dobrego</i>
„ III.	<i>dobremu</i>	<i>dobrej</i>	<i>dobremu</i>
„ IV.	<i>dobrego</i> (żywot.) <i>dobry</i> (nieżyw.)	<i>dobrą</i>	<i>dobrze</i>
„ V.	<i>dobry!</i>	<i>dobra!</i>	<i>dobrze!</i>
„ VI.	<i>dobr-ym</i>	<i>dobrą</i>	<i>dobr-em</i>
„ VII.	<i>w dobr-ym</i>	<i>w dobrej</i>	<i>w dobr-em</i>

Liczba mnoga.

przyp. I.	<i>dobrzy</i> (osob.) <i>dobrze</i> (rzecz.)	<i>dobre</i>	<i>dobre</i>
„ II.	<i>dobrych</i>	<i>dobrych</i>	<i>dobrych</i>
„ III.	<i>dobr-ym</i>	<i>dobr-ym</i>	<i>dobr-ym</i>
„ IV.	<i>dobrych</i> (osob.) <i>dobrze</i> (rzecz.)	<i>dobre</i>	<i>dobre</i>
„ V.	<i>dobrzy</i> (osob.) <i>dobrze</i> (rzecz.)	<i>dobre!</i>	<i>dobre!</i>
„ VI.	<i>dobr-y mi</i>	<i>dobr-emi</i>	<i>dobr-emi</i>
„ VII.	<i>w dobrych</i>	<i>w dobrych</i>	<i>w dobry</i>

Odmiana przymiotników na „i“.

Liczba pojedyncza.

	rodzaj męski	rodzaj żeński	rodzaj nijaki
przyp. I.	<i>tani</i>	<i>tania</i>	<i>tanie</i>
„ II.	<i>taniego</i>	<i>taniej</i>	<i>taniego</i>
„ III.	<i>taniemu</i>	<i>taniej</i>	<i>taniemu</i>
„ IV.	<i>taniego</i> (żywot.) <i>tani</i> (nieżywot.)	<i>tanią</i>	<i>tanie</i>
„ V.	<i>tani!</i>	<i>tania!</i>	<i>tanie!</i>
„ VI.	<i>tan-im</i>	<i>tanią</i>	<i>tani-em</i>
„ VII.	<i>w tan-im</i>	<i>w taniej</i>	<i>w tani-em</i>

	Liczba mnoga.		
przyp. I.	{ <i>tani</i> (osobowo)	<i>tanie</i>	<i>tanie</i>
	{ <i>tanie</i> (rzeczowo)		
„ II.	<i>tanich.</i>	<i>tanich</i>	<i>tanich</i>
„ III.	<i>tan-im</i>	<i>tan-im</i>	<i>tan-im</i>
„ IV.	{ <i>tanich</i> (osobowo)	<i>tanie</i>	<i>tanie</i>
	{ <i>tanie</i> (rzeczowo)		
„ V.	{ <i>tani</i> (osobowo)	<i>tanie!</i>	<i>tanie!</i>
	{ <i>tanie</i> (rzeczowo)		
„ VI.	<i>tan-imi</i>	<i>tani-emi</i>	<i>tani-emi</i>
„ VII.	<i>w tanich</i>	<i>w tanich</i>	<i>w tanich</i>

Co mamy pamiętać o IV. przyp. liczby poj. na rodzaj męski?

Przymiotniki rodzaju męskiego, odnoszące się do rzeczowników żywotnych, mają IV. przypadek równy II-mu.

np. kogo? co? **dobrego** pana, **dobrego** konia.

Przymiotniki zaś, odnoszące się do rzeczowników nieżywotnych, mają IV. przyp. jak I.

n. p. co widziałem? **tani** chleb, **ładny** płaszcz
(a nie taniego chleba, płaszcza).

Jakie końcówki przybiera przymiotnik na rodzaj męski i nijaki w VI. przyp. liczby pojed.?

Przymiotniki rodzaju męskiego, zakończone na »y« mają w VI. przyp. »ym« (np. dobr-ym panem), a zakończone na »i« mają »im« (np. tan-im chlebem).

Przymiotniki na rodzaj nijaki mają w VI. przyp. liczby pojedynczej końcówkę »em« (np. dobr-em dzieckiem).

Co ma się pamiętać o III. przyp. liczby mnogiej?

Przymiotniki w III. przyp. liczby mnogiej mają na wszystkie trzy rodzaje końcówkę »ym«, lub »im«.

n. p. *komu?* — dobr-ym panom, — dobr-ym paniom, — dobr-ym dzieciom.

ta-nim chlebom, tau-im książkom, tan-im piórom

Co mamy wiedzieć o VI. przyp. liczby mnogiej?

Przymiotniki w VI. przyp. liczby mnogiej mają: na rodzaj męski »ymi« lub »imi« (dobr-ymi, tan-imi piecami); na rodz. żeński i nijaki »emi« (dobr-emi matkami, dobr-emi dziećmi).

Które części mowy przypadają się podobnie jak przymiotniki?

Następujące części mowy przypadają się podobnie jak przymiotniki:

1. Niektóre zaimki, jak: który-a-e, któryś, nie-który, jaki-a-e, jakiś, niejaki, taki, takowy, owaki, wszelki, wszelaki, jedyny, inny, inszy, każdy, pewien itp.
2. Imiesłowy, t. j. wyrazy utworzone z czasowników (np. kochający-a-e, kochany-a-e, malowany-a-e).
3. Liczebniki porządkowe (n. p. pierwszy-a-e, drugi-a-e) i wieloraki (np. podwójny-a-e, trojaki-a-e).
4. Niektóre rzeczowniki.

Które rzeczowniki należą do odmiany przymiotnikowej?

Do odmiany przymiotnikowej należą następujące rzeczowniki:

1. Rzeczowniki męskie, zakończone na »y« lub »i« (np. myśliwy, służący, luty, złoty, — bliźni, Antoni, budowniczy, leśniczy, Batory).
2. Nazwiska rodowe męskie na ski, cki (np. Potocki, Kochanowski).
3. Rzeczowniki żeńskie na ska, cka, owa (np. Suska, Krasicka, Jordanowa, profesorkowa, królowa, Antoniowa, Janowa).
4. Niektóre rzeczowniki nijakie na »ec« (np. Zakopane, Skole, szkolne, strawne, poczęstne).

Wzory rzeczow. według odmiany przymiotnikowej.

Rodzaj męski.

Liczba pojedyncza.

przyp. I.	leśniczy	Kochanowski
„ II.	leśniczego	Kochanowskiego
„ III.	leśniczemu	Kochanowskiemu
„ IV.	leśniczego	Kochanowskiego
„ V.	leśniczy!	Kochanowski!
„ VI.	leśniczym	Kochanowskim
„ VII.	w leśniczym	w Kochanowskim

Liczba mnoga.

przyp. I.	leśniczowie	Kochanowscy
„ II.	leśniczych	Kochanowskich
„ III.	leśniczym	Kochanowskim
„ IV.	leśniczych	Kochanowskich
„ V.	jak I.	jak I.
„ VI.	leśniczymi	Kochanowskimi
„ VII.	w leśniczych	w Kochanowskich

Rodzaj żeński.

Liczba pojedyncza.

przyp. I.	Potocka	królowa
„ II.	Potockiej	królowej
„ III.	Potockiej	królowej
„ IV.	Potocką	królowę
„ V.	jak I.	królowo!
„ VI.	Potocką	królową
„ VII.	w Potockiej	w królowej

Liczba mnoga.

przyp. I.	Potockie	królowe
„ II.	Potockich	królowych
„ III.	Potockim	królowym
„ IV.	Potockie	królowe
„ V.	jak I.	jak I.
„ VI.	Potockimi	królowemi
„ VII.	w Potockich	w królowych

Uwaga: Rzeczowniki żeńskie na *owa* mają IV. przypadek na „e” — (królowę, Antoniową a nie „ą” jak przymiotniki).

Rodzaj nijaki.

	Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
przyp. I.	Zakopane	
" II.	Zakopanego	
" III.	Zakopanemu	
" IV.	Zakopane	niema
" V.	jak I.	
" VI.	Zakopanem	
" VII.	w Zakopanem	

Jak odmieniają się rzeczowniki męskie: hrabia, margrabia, sędzia i żeńskie: hrabina, księżna, sędzina?

Te rzeczowniki odmieniają się częścią jak rzeczowniki częścią jak przymiotniki.

Odmiana rzeczownika: hrabia.

	Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
przyp. I.	hrabia	
" II.	hrabiego lub hrabi	
" III.	hrabiemu lub hrabi	według odm. I.
" IV.	hrabiego lub hrabię	hrabiowie, hrabiów
" V.	hrabio!	i t. d.
" VI.	hrabią	
" VII.	w hrabi	

Odmiana rzeczownika żeńskiego: księżna.

	Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
przyp. I.	księżna	księżne
" II.	księżny lub księżnej	księżnych
" III.	księżnie lub księżnej	księżnym
" IV.	księżnę	księżne
" V.	księżno!	księżne!
" VI.	księżną	księżnemi
" VII.	w księżnie lub księżnej	w księżnych.

Uwaga: 1. Nazwy miejscowości na *owa* i *awa* (np. *Częstochowa, Dąbrowa, Warszawa, Tarnawa*) dalej nazwiska i tytuły córek na *ewna, ówra, anka* (np. *królewna, stolarzówna, Sapieżanka*) odmieniają się

jak rzeczowniki odmiany III. Wyjątek tu stanowią niektóre miejscowości na *owa* (np. *Brzezowa, Krzyżowa*) które się odmieniają jak przymiotniki, bo wyrazy te mają właściwości przymiotników.

2. Nazwy miejscowości np. *Biała, Sucha, Wesola* itp. odmieniają się jak przymiotniki, a tylko przyp. II. może mieć dwie formy: *do Białej* lub *Biały, do Suchej* lub *Suchy*.

Ile jest stopni przymiotnika?

Są trzy stopnie przymiotnika:

I-szy stopień czyli równy (np. **pilny, tani**),
II-gi „ „ wyższy (**pilniejszy, tańszy**),
III-ci stopień czyli najwyższy (**najpilniejszy, najtańszy**).

Jak się urabia stopień II-gi przymiotników?

Stopień II-gi urabia się przez dodanie do źródłosłowu końcówki »szy«, »sza«, »sze«, — lub »ejszy«, »ejsza«, »ejsze«.

n. p. od słaby: źródłosłów słab- końcówka: szy, sza, sze, — słab-szy, słab-sza, słab-sze;
od pracowity: pracowitszy -sza -sze;
od pilny: pilniejszy -sza -sze.

Jak się urabia stopień III-ci przymiotników?

Stopień III-ci urabia się ze stopnia II-go, dodając na początku przybrankę »naj«.

n. p. naj-pracowitszy-sza-sze, naj-pilniejszy-sza-sze.

Czy wszystkie przymiotniki stopniują się według tej reguły?

Nie wszystkie — są jeszcze takie przymiotniki, które zmieniają w stopniu II-gim źródłosłów i stopniują się nieregularnie.

np. gładki — gładszy
(a nie gładk-szy),
słodki — słodszy,
wężki — węższy,
cienki — cieńszy,

nizki — niższy,
lekki — lżejszy,
szeroki — szerszy,
miękki — miękniejszy,
głęboki — głębszy.

daleki — dalszy,	mały — mniejszy, dobry — lepszy, zły — gorszy, wysoki — wyższy.
czerwony — czerwieńszy,	
wesoły — weselszy,	
wielki — większy,	

Co to jest stopniowanie opisowe?

Stopniowanie opisowe jest takie, w którym stopień II-gi tworzy się za dodaniem do stopnia równego słów: bardziej, więcej, — a w stopniu III-cim słów: najbardziej, najwięcej.

Przykłady:

I. pilny	II. bardziej pilny	III. najbardziej pilny
I. pracowity	II. więcej pracowity	III. najwięcej pracowity

Które przymiotniki nie stopniują się wcale?

Przymiotniki, pochodzące od rzeczowników, nie stopniują się wcale.

n. p. złoty, srebrny, żelazny, miedziany, blaszany, drewniany, słomiany, marmurowy, jadalny, ojcowski, synowski itd. (od rzeczowników: *złoto, srebro, drewno, słoma, marmur i t. d.*) —

IV. LICZEBNIKI.

Co oznaczają liczebniki?

Liczebniki oznaczają liczbę osób lub rzeczy.

n. p. trzy książki, dziesięć piór, drugi uczeń, podwójna nitka.

Jak się dzielą liczebniki?

Liczebniki dzielą się:

1. na główne, 2. zbiorowe, 3. porządkowe, 4. wielorakie, 5. podziałowe, 6. nieokreślne czyli nieoznaczone.

Które liczebniki nazywają się główne?

Liczebniki, którymi liczymy, a które stoją na pytanie »ile«, nazywają się główne. Są one:

1. Jeden, jedna, jedno;	pięć, sześć, dziesięć,
2. (dwaj, dwa), dwie, dwa,
lub (obaj, oba) obie,
oba, lub (obydwaj, oby-
dwa) obydwie, obydwa;	jedenaste,
ośmnaście,
dwadzieścia,
dwadzieścia jeden,
3. trzej, trzy;	trzydzieści,
4. czterej, cztery,	50, 80, 100 i t. d.

Co oznaczają liczebniki zbiorowe?

Liczebniki zbiorowe oznaczają zbiór osób lub rzeczy.

n p. dwoje, oboje, troje,
czworo, pięcioro,
sześcioro, siedmioro,
ośmioro, dziewięcioro,
dziesięcioro, jedenaścioro,
trzydzieści dwoje, troje i t. d.

Przykłady: oboje państwo, troje ludzi, dwadzieścia dwoje dzieci.

Co oznaczają liczebniki porządkowe?

Liczebniki porządkowe oznaczają porządek, w jakim osoby lub rzeczy po sobie następują.

n. p. pierwszy-a-e, drugi, trzeci, czwarty, piąty, szósty, dwudziesty, trzydziesty pierwszy i t. d.

Jak się pytamy o nie?

Pytamy się o nie: który-a-e?

Na jakie pytania odpowiadają liczebniki wieloraki?

Liczebniki wieloraki odpowiadają na pytania: iloraki, iloraka, ilorakie?

Są następujące:

jednaki-a-e	czworaki
dwojaki-a-e	pięcioraki
trojaki-a-e	dziesięcioraki

tyloraki, kilkoraki	podwójny-a
wieloraki itd.	potrójny-a-e
dwudziestoraki	poczwórny-a-e
pojedynczy-a-e	dziesiętny-a-e itd.

Przykłady: Linia jest dwojaka: prosta i krzywa.
Podwójna nitka, — dziesiętne ułamki, — kilkorakle owoce i t. d.

Na jakie pytania odpowiadają liczebn. podziałowe?

Na pytania: po ile?

Są następujące:

po jednemu, po jednym, po jednej, po jednym,
po dwóch, po dwa, po dwie, po dwoje,
po trzech, po trzy, po troje,
po czterech, po cztery, po czworo,
po pięciu, po pięć, po pięcioro,
po sto, po dwieście,
po kilka, po kilku, po kilkanaście,
po kilkadziesiąt, po kilkaset itd.

Przykłady: **po sześć jabłek, po czworo ludzi,
po sto koni, po kilkanaście halerzy.**

Co to są liczebniki nieokreślone czyli nieoznaczone?

Nieokreślone (nieoznaczone) są takie liczebniki, które niedokładnie oznaczają liczbę osób lub rzeczy.
n. p. tyle, wiele, mało, parę, kilka, kilkoro, kilkanaście, kilkadziesiąt, kilka set, kilka tysięcy itd.

Odmiana liczebników.

Jak się odmieniają liczebniki: jeden, jedna, jedno?

Jeden, jedna, jedno, odmienia się jak zaimek ten, ta, to: jeden, jednego, jednemu, jednego, jeden, jednym, w jednym itd.

Uwaga: W IV. przyp. l. pojed. na rodzaj żeński jest „jedną“ np. tę jedną rączkę.

Jak się odmieniają liczebniki: dwa, dwa, dwie, trzej, trzy, cztery, cztery?

Liczebniki dwa trzy, cztery, odmieniają się nie-regularnie, np.:

Rodzaj męski.

Forma osobowa.	Forma rzeczowa.
p. I. dwaj panowie	dwa stoły
„ II. dwóch (dwu) panów	dwoch (dwu) stołów
„ III. dwom panom	dwom stolom
„ IV. dwóch (dwu) panów	dwa stoły
„ V. dwaj panowie!	dwa stoły!
„ VI. dwoma panami	dwoma stołami
„ VII. w dwóch (dwu) panach	w dwóch (dwu) stołach.

Rodzaj żeński.

Rodzaj nijaki.

p. I. dwie siostry	dwa pióra
„ II. dwóch (dwu) sióstr	dwoch (dwu) piór
„ III. dwom siostrom	dwom piórom
„ IV. dwie siostry	dwa pióra
„ V. dwie siostry!	dwa pióra!
„ VI. dwiema (dwoma) siostrami	dwoma piórami
„ VII. w dwóch (albo dwu) siostrach	w dwóch (dwu) piórach

**Odmiana liczebników: obaj, oba, obie —
obydwaj, obydwaj, obydwie.**

Rodzaj męski.

Rodzaj żeński.

p. I. obaj, obydwaj (<i>for. os.</i>) oba, obydwaj (<i>for. rz.</i>)	obie, obydwie
„ II. obu, obydwóch	obydwóch (obu)
„ III. obu, obydwom	obydwom (obu)
„ IV. obu, obydwóch (<i>forma osobowa,</i> oba, obydwaj (<i>for. rz.</i>))	obie (obydwie)
„ V. obaj, obydwaj (<i>for. os.</i>) oba, obydwaj (<i>for. rz.</i>)	obie, obydwie
„ VI. oboma, obu, obydwoma	obiema, obu, oboma, obydwoma, obydwoma,
„ VII. w obu, obydwóch	w obydwóch (obu)

Rodzaj nijaki.

- przyp. I. oba, obydwu
 „ II. obu, obydwóch
 „ III. obu, obydwom
 „ IV. oba, obydwu
 „ V. oba, obydwu
 „ VI. oboma, obu,
 obydwoma
 „ VII. w obu, obydwóch

Odmiana liczebnika: trzej, trzy, cztery.

	Rodzaj męski.	Rodz. żeński i nijaki.
p. I	trzej, czterej (<i>osobowo</i>) trzy, cztery (<i>rzeczowo</i>)	trzy, cztery
„ II	trzech, czterech	trzech, czterech
„ III.	trzem, czterem	trzem, czterem
„ IV.	trzech, czterech (<i>osobowo</i>) trzy, cztery (<i>rzeczowo</i>)	trzy, cztery
„ V.	trzej, czterej (<i>osobowo</i>) trzy, cztery (<i>rzeczowo</i>)	trzy, cztery
„ VI.	trzema, czterema	trzema, czterema
„ VII.	w trzech, czterech :	w trzech, czterech

Ilorako odmieniają się liczebniki główne od 5 do 99 i liczebniki nieoznaczone?

Liczebniki główne od 5 do 99 i liczebniki nieoznaczone odmieniają się dwojako: *z rzeczownikiem i bez rzeczownika.*

Wzór I. (z rzeczownikiem).

przyp. I.	pięciu uczniów	pięć książek
„ II.	pięciu uczniów	pięciu książek
„ III.	pięciu uczniom	pięciu książkom
„ IV.	pięciu uczniów	pięć książek
„ V.	pięciu uczniów	pięć książek
„ VI.	pięciu uczniami	pięciu książkami
„ VII.	w pięciu uczniach	w pięciu książkach.

Wzór II. (bez rzeczownika).

- przyp. I. pięciu, kilku (*osob.*)
pięć, kilka (*rzeczow.*)
„ II. pięciu, kilku
„ III. pięciom, kilkom
„ IV. pięciu, kilku (*osob.*)
pięć, kilka (*rzecz.*)
„ V. pięciu, kilku (*osob.*)
pięć, kilka (*rzecz.*)
„ VI. pięcioma, kilkoma
„ VII. w pięciu, w kilku.

Jaka jest więc różnica między tymi dwoma wzorami?

Między tymi dwoma wzorami jest taka różnica, że we wzorze II-gim liczebnik ma w III. przyp. końcówkę »om« a w VI-tym »oma« zamiast „u“. n. p. Dałem książki moim **pięciu** braciom. Ilu braciom dałeś książki? **Pięciom**. — Cieszę się temi **kilku** koronami. Ilu koronami? **Kilkoma**.

Jak się odmienia liczebnik 100 (sto)?

Dwojako się odmienia liczebnik sto: bez rzeczownika lub z rzeczownikiem.

Według jakiego wzoru odmienia się samo sto?

Samo sto odmienia się według rzeczownika **dzieło** (tj. według odmiany II).

Odmlana liczebnika sto (bez rzeczownika).

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
przyp. I. sto	sta (<i>n. p. trzysta</i>)
„ II. sta	set (<i>trzechset</i>)
„ III. stu	stóm
„ IV. sto	sta
„ V. sto	sta
„ VI. stem	stami
„ VII. w ście	w stach.

Odmlana liczebnika sto (z rzeczownikiem).

- przypp. I. stu uczniów (sto koni)
 „ II. stu uczniów
 „ III. stu uczniom
 „ IV. (stu uczniów (*osob.*)
 (sto koni (*rzeczowo*)
 „ V. jak pierwszy
 „ VI. stu uczniami
 „ VII. w stu uczniach.

Odmlana liczebnika 200 (dwieście) z rzeczownikiem.

- przypp. I. dwustu uczniów (dwieście stołów)
 „ II. dwustu uczniów
 „ III. dwustu uczniom
 „ IV. (dwustu uczniów (*osob.*)
 (dwieście stołów (*rzecz.*)
 „ V. jak pierwszy
 „ VI. dwustu uczniami
 „ VII. w dwustu uczniach.

Odmiana liczebników: trzysta, czterysta.

- przypp. I. trzystu, czterystu panów (trzysta ptaków)
 „ II. trzystu, trzechset, czterechset panów
 „ III. trzystu, trzemset, czteremset panom
 „ IV. trzystu, trzechset, czterechset panów
 trzysta, czterysta stołków
 „ V. jak pierwszy
 „ VI. trzystu, czterystu panami
 „ VII. w trzystu, czterystu panach.

Według czego odmieniają się liczebniki: 500, 600, 700, 800, 900?

Te liczebniki odmieniają się według liczebnika *pięć* z dodatkiem słowa *set*.

Odmiana liczebników zbiorowych.

- przyp. I. dwoje — kilkoro ludzi
„ II. dwojga — kilkorga ludzi
„ III. dwojgu — kilkorgu ludziom
„ IV. dwoje — kilkoro ludzi
„ V. dwoje — kilkoro ludzi!
„ VI. dwojgiem — kilkorgiem ludzi
„ VII. w dwojgu — kilkorgu ludziach

Jak się odmieniają liczebniki porządkowe i wieloraki?

Liczebniki porządkowe i wieloraki odmieniają się jak przymiotnik: *dobry, dobra, dobre, — tani, tania, tanie.* (Patrz odmiana przymiotnika).

Jak się odmieniają liczebniki podziałowe: po jednemu, po dwa, po trzy itd.?

Liczebniki podziałowe nie odmieniają się, bo mają formę przysłówków.

V. CZASOWNIKI.

Jakie wyrazy nazywamy czasownikami?

Takie wyrazy, które oznaczają czynność osób i rzeczy lub stan, w jakim się osoba jakaś lub rzecz znajduje, nazywamy czasownikami.

n. p. brat **pisze**, siostra **czyta**, kamień **leży**, kot **śpi**. — Wyrazy: *pisze, czyta*, oznaczają czynność, wyrazy: *leży, śpi* — oznaczają stan.

Dlaczego te wyrazy nazywają się czasownikami?

Dlatego nazywają się te wyrazy czasownikami, bo oznaczają czynność w czasie.

Iloraką czynność mogą oznaczać czasowniki?

Trojaką czynność mogą oznaczać czasowniki:
1) **przechodnią**, 2) **nieprzechodnią** czyli **nijaką**, 3) **bierną**.

Kiedy oznaczają czasowniki czynność przechodnią?

Czynność **przechodnią** oznaczają czasowniki wtedy, jeśli czynność z osoby działającej przechodzi na drugą osobę lub rzecz.

n. p. **Uczenica pisze** zadanie. Nauczyciel **uczy** uczenicę. *Tu czynność, wychodząca od uczenicy, przechodzi na zadanie; — czynność, wychodząca od nauczyciela, przechodzi na uczenicę.*

Kiedy oznaczają czasowniki czynność bierną?

Czynność **bierną** oznaczają czasowniki wtedy, gdy osoba lub rzecz bierze czynność na siebie.

n. p. **Uczeń był pochwalony**, pies **został obity**. — Czasowniki **być pochwalonym**, **zostać obitym**, wyrażają czynność bierną.

Kiedy wyrażają czasowniki czynność nieprzechodnią czyli nijaką?

Wtedy wyrażają czasowniki czynność **nieprzechodnią** czyli **nijką**, jeśli ta czynność nie przechodzi na nikogo ani też nikt nie przyjmuje na siebie tej czynności.

n. p. **Wiatr wieje** — rzeka **plynie** — ptak **lata**. Czasowniki **wiać**, **plynać**, **latać** — są nieprzechodnie czyli **nijkie**.

Po czem odróżnić można łatwo czasowniki przechodnie od nieprzechodnich?

Czasowniki przechodnie można odróżnić łatwo od nieprzechodnich po tem, że do czasowników przechodnich służy pytanie: „*kogo, co?*“ (*kogo? czego?*)

n. p. *kogo widziałeś?* brata. — *Co pisałeś, rysowałeś?* list, obraz. (*Widzieć, pisać, rysować* — to są czasowniki przechodnie). Nie można zaś *kogo?* ani *co?* *plynać, szumieć, krzyczeć, latać*, bo to są czasowniki nieprzechodnie.

W ilu stronach czyli formach odmieniają się czasowniki przechodnie?

Czasowniki **przechodnie** odmieniają się w *dwóch stronach* czyli formach:

w **czynnej** (np. *piszę, pisałem, napiszę zadanie* — i w **biernej** (*zadanie jest pisane, było napisane i będzie napisane*).

W jakiej formie mogą być użyte czasowniki nieprzechodnie?

Czasowniki **nieprzechodnie** mogą być użyte tylko w **formie czynnej** (np. *Gwiazdy przyświecają ludziom. Zając spał. Pies będzie szczekał*).

Co oznaczają czasowniki dokonane?

Czasowniki **dokonane** oznaczają **czynność** zaczęłą i ukończoną, np. *napisał, przeczytał, wyszedł*.

Co oznaczają czasowniki niedokonane?

Czasowniki **niedokonane** oznaczają **czynność** zaczęłą a nieskończoną, np: *pisał, czytał, szedł*.

Co to są czasowniki zaimkowe?

Czasowniki **zaimkowe** są takie, które tylko ze zaimkiem »się« mogą być użyte.

n. p. *boję się, lękam się, śmieję się, spodziewam się. (Bez zaimka „się“ nie mają znaczenia).*

Które czasowniki nazywają się zwrotne?

Czasowniki **zwrotne** nazywają się te, które mogą być użyte z zaimkiem zwrotnym »się«, ale mogą się i obejść bez niego.

n. p. *myję się, myję brata, uczę się, uczę siostrę, podpisałem się, podpisałem Micia.*

Które czasowniki nazywają się »nieosobowe«?

Takie czasowniki, w których nie mamy wyrażonej osoby działającej, nazywają się **nieosobowe**.

n. p. *błyska się, grzmi, świta, marznie, trzeba, można, musi się, gotuje się, nudzi mi się, bili się, pływali, mówiono, tańczono i t. d.*

Jakie więc rozróżniamy czasowniki?

Czasowniki rozróżniamy

1. przechodnie
(w stronie czynnej i w stronie biernej)
2. nieprzechodnie czyli nijakie
(w stronie czynnej)
3. dokonane
4. niedokonane
5. zaimkowe
6. zwrotne
7. nieosobowe.

Osoby, liczby, czasy i tryby.

Ile osób i liczb rozróżniamy w odmianie czasowników?

W odmianie czasowników rozróżniamy **3 osoby**: to jest **pierwszą, drugą i trzecią** i **dwie liczby**: **pojedynczą i mnogą**, n. p.:

Liczba pojedyncza.

osoba pierwsza (I.)	(ja) piszę,
„ druga (II.)	(ty) piszesz,
„ trzecia (III.)	(rodzaj męski) on pisze,
	(„ żeński) ona pisze,
	(„ nijaki) ono pisze.

Liczba mnoga

osoba pierwsza (I.)	(my) piszemy,
„ druga (II.)	(wy) piszecie,
„ trzecia (III.)	oni piszą, one piszą

Ile czasów rozróżniamy?

Cztery czasy rozróżniamy:

1. Czas teraźniejszy,
2. Czas przeszły,
3. Czas zaprzeczony,
4. Czas przyszły.

Co oznacza czas teraźniejszy?

Czas teraźniejszy oznacza czynność, która się teraz odbywa.

n. p. Uczeń **pisze** i **czyta**.

Co oznacza czas przeszły?

Czas przeszły oznacza czynność, która się w przeszłości odbywała lub nawet odbyła.

n. p. Učenica **pisała** — **przeczytała**.

Co oznacza czas zaprzeszły?

Czas zaprzeszły oznacza czynność, która się w przeszłości odbyła przed inną przeszłą czynnością.

n. p. Nim učenica **napisała była** zadanie, nadeszła pani nauczycielka.

Co oznacza czas przyszły?

Czas przyszły oznacza czynność, która się dopiero w przyszłości odbędzie.

n. p. **Będę pisała, czytała**, a potem **pójdę** do miasta.

W ilu trybach odmienia się czasownik?

W trzech trybach odmienia się czasownik:

1. w trybie oznajmującym,
2. w trybie przypuszczającym czyli warunkowym,
3. w trybie rozkazującym.

Co oznacza tryb oznajmujący?

Tryb oznajmujący oznacza, że coś dzieje się, działo się, dzieć się będzie lub jest na pewno.

n. p. **Piszę** — **czytam** — **myłem się** — **będę mówił**.

Ile czasów ma tryb oznajmujący?

Wszystkie cztery czasy ma tryb oznajmujący, t. j. czas teraźniejszy, przeszły, zaprzeszły i przyszły.

Co oznacza tryb przypuszczający czyli warunkowy?

Ten tryb oznacza, że coś byłoby lub działałoby się, ale pod pewnym warunkiem.

n. p. **Byłbym przyszedł do ciebie, gdyby nie padał deszcz. Odwiedziłabym cię była w niedzielę, ale mieliśmy gości.**

Ile ma czasów tryb warunkowy?

Tryb warunkowy ma:

1. **Czas terażniejszy**, np. brałabym -- jadłabym. —

2. **Czas przeszły**, np. wzięłabym była -- jadłabym była -- lub byłabym wzięła -- byłabym jadła.

Co oznacza tryb rozkazujący?

Tryb rozkazujący oznacza, że coś ma się dziać na nasz rozkaz lub prośbę.

np. **bądź uważny! pisz! proszę! śladajcie!**

W których osobach używa się trybu rozkazującego?

Trybu rozkazującego używa się w II-giej i III-ciej osobie liczby pojedynczej, — w I-szej, II-giej i III-ciej osobie liczby mnogiej.

np. Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

II. osoba — *pisz!*

I. osoba — *piszmy!*

III. „ — *niech pisze!*

II. „ — *piszcie!*

III. „ — *niech piszą!*

O bezokoliczniku. |

Kiedy czasownik położony jest w bezokoliczniku?

Czasownik jest położony w bezokoliczniku wtedy, gdy podaje tylko samą nazwę czynności lub stanu, a nie określa bliższych okoliczności pod względem czasu, osoby, rodzaju lub liczby.

n. p. mówić, czytać, pisać, chodzić, prosić, bawić się, ciec, piec, rzec, wlec itd.

Uwaga: Następujące bezokoliczniki kończą się na dz (zamiast na c): *móźdz, biedz, zaprządz, przysiądz.*

O imiesłowach.

Jak się nazywają czasowniki, które są podobne do przymiotników i stoją, jak one, na pytanie: jaki? jaka? jakie?

Takie czasowniki, które są podobne do przymiotników i stoją jak one na pytanie jaki? jaka? jakie? nazywają się **imiesłowami**.

n. p. napisany, malowany. podkuty, zgniły.

Po czem można najłatwiej odróżnić przymiotniki od imiesłowów?

Przymiotniki od imiesłowów można odróżnić najłatwiej po tem, że imiesłowcy nie dadzą się stopniować jak przymiotniki.

np. Przymiotniki:

na pytanie: *jaki-a-e?*

pracowity, pracowitszy,
najpracowitszy,
wierny, wierniejszy, naj-
wierniejszy,
litościwy, litościwszy, naj-
litościwszy,

Imiesłowcy:

na pytanie: *jaki-a-e?*

pracujący-a-e, spraco-
wany-a-e,
wierzący-a-e,
litujący-a-ę się.

Uwaga: Pamiętać jednak należy o tem, że przymiotniki urobione z rzeczowników (np. drewniany, żelazny) także się nie stopniują.

Ile jest imiesłowów?

Są cztery imiesłowcy w stronie czynnej i cztery w stronie biernej.

Imiesłowcy czynne są:

1. Imiesłowcy czasu teraźniejszego, a to:

a) odmienny, zakończony na **ący, ąca, ące**,
np. *piszący, pisząca, piszące; biorący, bio-
rąca, biorące* i

b) nieodmienny na **ąc**: *biorąc, pisząc, siedząc*.

2. Imiesłowcy przeszły na **ł, ła, ło**, np. *piisał pi-
sała, pisało, — brał, brała, brało*.

3. Imiesłów zaprzeszyły na **szy**, np. *napisawszy, wziąwszy*.
4. Imiesłów czasu przyszłego, np. *mający-a-e, pisać, brać* — lub: *mając brać, mając pisać* itd.

Imiesłowy bierne są:

1. imiesłów współczesny, n. p. *będąc chwalo-nym-a-em*.
2. Imiesłów przeszły na **ty, ta, te, lub ny, na, ne**, n. p. *bity, bita, bite, — chwalony, chwalo-na, chwalone*.
3. Imiesłów zaprzeszyły, np. *zostawszy pochwalonym-a-em*.
4. Imiesłów przyszły, np. *mający-a-e być chwalo-nym-a-em*.

Z czego się składa wyraz bezokoliczny strony biernej?

Wyraz bezokoliczny strony biernej składa się ze słowa posiłkowego **być, bywać, zostać** i z imiesłówów, zakończonych na **ty, ta te** — lub **ny, na, ne**, np. *być chwalonym, zostać zapisanym*.

Źródłosłów czyli temat. — Końcówki w odmianie czasownika.

Jakie części składowe rozróżniamy u czasowników?

U czasowników rozróżniamy **źródłosłów** czyli **temat** i **końcówki**.

Która część czasownika nazywa się źródłosłowem czyli tematem?

Źródłosłowem czyli tematem nazywa się ta część czasownika, która przez całą odmianę pozostaje mniej więcej niezmieniona.

n. p. w czasownikach: *witam, witałam, witając, przywitany, powitawszy, witaj! witajcie!* — jest wszędzie *wita* niezmienione, które jest **źródło-**

słowem (tematem): — od kochać jest źródłosłów kocha, od bić — bi, od kupować — kupowa lub kupu, od dźwignąć — dźwignę i dźwign.

Jakie końcówki otrzymuje czasownik w czasie teraźniejszym trybu oznajmującego?

Czasownik w czasie teraźniejszym trybu oznajmującego otrzymuje:

w I. os. l. poj. **m, ę** lub **ję**, np. wita-*m*, bior *ę*, kupu-*ję*,
w II. os. l. poj. **sz, esz** lub **jesz**, np. wita-*sz*,
bierz-*esz*, kupu-*jesz*,

w III. os. l. poj. **e** lub **je**, np. wita, bierz-*e*, kupu-*je*,
w I. os. l. mn. **my, emy, jemy**, np. wita-*my*,
bierz-*emy*, kupu-*jemy*,

w II. os. l. mn. **cie, ecie, jecie**, np. wita-*cie*, bierz-*ecie*, kupu-*jecie*,

w III. os. l. mn. **ją, ą**, np. wita-*ją*, bior-*ą*.

Jak się urabia czas teraźniejszy trybu warunkowego?

Czas teraźniejszy trybu warunkowego urabia się, dodając do imiesłowu przeszłego czasownika

w I. osobie liczby pojed. **bym**

„ II. „ „ „ **byś**

„ III. „ „ „ **by**

„ I. „ „ „ mnog. **byśmy**

„ II. „ „ „ **byście**

„ III. „ „ „ **by.**

n. p. chwalił**bym**, chwalił**byś** chwalił**by**, — chwalił**ibyśmy**, chwalił**ilibyście**, chwalił**iliby**.

Jak się urabia czas przeszły trybu warunkowego?

Czas przeszły trybu warunkowego urabia się, dodając do czasu teraźniejszego w liczbie pojed. czasownik *był* a w liczbie mnogiej *byli*.

np. Chwalił**bym był**, chwalił**byś był**, chwalił**by był**,
lub był**bym** chwalił, był**byś** chwalił itd.

Jak się urabia imiestów czynny teraźniejszy?

Imiestów czynny teraźniejszy urabia się w ten

spółgłoskę, dodając do tematu, zakończonego na spółgłoskę, końcówkę *ąc, ący, ąca, ące* — np. od *pisać* temat (*pisz*) będzie: *pisząc, piszący, pisząca, piszące* — a do tematów, zakończonych na samogłoskę, daje się jeszcze wstawkę *»j«* np. od *wita*: *witając, witający, witająca, witające*.

Jak się urabia imiesłów czynny przeszły?

Imiesłów czynny przeszły urabia się, dodając do tematu końcówki *ł, ła, ło*.

n. p. od *wita*: *witał, witała, witało* — od tematu *pisa*: *pisał, pisała, pisało*.

Jak się urabia imiesłów zaprzeszły?

Imiesłów zaprzeszły urabia się, dodając do tematu końcówkę *szy*. Jeśli temat kończy się na samogłoskę, to dodaje się jeszcze wstawkę „w” np. *wita(w)szy, pisa(w)szy*; — jeśli zaś temat kończy się na spółgłoskę, to daje się wstawkę „ł”, n. p. *ciek(ł)szy, wioz(ł)szy*.

Jak się urabia imiesłów bierny przeszły?

Imiesłów bierny przeszły urabia się, dodając do tematu czasownika końcówki: *ty, ta, te, lub ny, na, ne, lub ony-a-e* (w l. mn. *eni*).

np. od *bić*: *bi — ty-ta-te*, od *pisać*: *pisa — ny-na-ne*, od *wlec*: *wlecz — ony-ona-one*, — liczba mnoga *wlecz — eni*.

WZORY ODMIANY CZASOWNIKÓW.

Odmiiana słowa posłkowego *być*.

Bezokolicznik:

być.

Imiesłów czasu teraźniejszego

[odmienny: *będący, -a, -e*.

Imiesłów czasu teraźniejszego

[nieodmienny: *będąc*.

Imiesłów czasu przeszłego:	<i>był, była, było.</i>
Imiesłów zaprzeczony:	<i>bywszy.</i>
Imiesłów czasu przyszłego:	<i>{ mający, -a, -e być.</i> <i>{ mając być.</i>
Imiesłów przeszły bierny:	<i>(od)byty, -a -e</i>

I. Tryb oznajmujący:

1. Czas teraźniejszy.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
osoba I. <i>jestem</i>	osoba I. <i>jesteśmy</i>
„ II. <i>jesteś</i>	„ II. <i>jesteście</i>
„ III. <i>jest</i>	„ III. <i>są</i>

2. Czas przeszły:

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
osoba I. <i>byłem, byłam, byłom</i>	osoba I. <i>byliśmy, byłyśmy</i>
„ II. <i>byłeś, byłaś, byłoś,</i>	„ II. <i>byliście, byłyście</i>
„ III. <i>był, była, było</i>	„ III. <i>byli, były.</i>

3. Czas przyszły:

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
osoba I. <i>będę</i>	osoba I. <i>będziemy</i>
„ II. <i>będziesz</i>	„ II. <i>będziecie</i>
„ III. <i>będzie</i>	„ III. <i>będą.</i>

II. Tryb rozkazujący:

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
osoba I. (niema)	osoba I. <i> bądźmy!</i>
„ II. <i> bądź!</i>	„ II. <i> bądźcie!</i>
„ III. <i> niech będzie!</i>	„ III. <i> niech będą!</i>

III. Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy

Liczba pojed., osoba I.	<i> byłbym, byłabym, byłoby</i>
„ II.	<i> byłbyś, byłabyś, byłobyś</i>
„ III.	<i> byłby, byłaby, byłoby.</i>

Liczba moga, osoba I. *bylibyśmy, byłybyśmy*
„ II. *bylibyście, byłybyście*
„ III. *byliby, byłyby.*

Odmiiana czasownika mieć.

Bezokolicznik: *mieć.*

Imiesłów czynny terażn. odm.: *mający, -a, -e*
„ „ „ nieodm.: *mając*
„ „ przeszły: *miał, miała, miało*
„ „ zaprzeszły: (niema)
„ „ przyszły: (niema).

I. Tryb oznajmujący:

1. Czas terażniejszy.

Liczba poj., osoba I. *mam* Liczba mn., osoba I. *mamy*
„ II. *masz* „ II. *macie*
„ III. *ma* „ III. *mają.*

2. Czas przeszły.

Liczba pojed., osoba I. *miałem, miałam, miałom*
„ II. *miateś, miałaś, miałoś*
„ III. *miał, miała, miało*

Liczba mnoga, osoba I. *mieliśmy, miałyśmy*
„ II. *mieliście, miałyście*
„ III. *mieli, miały.*

3. Czas zaprzeszły.

Liczba poj. *miałem był, miałam była, miałom było*
miateś „ miałaś „ miateś „
miał „ miała „ miał „

Liczba mn. *mieliśmy byli, miałyśmy były*
mieliście „ miałyście „
mieli „ miały „

4. Czas przyszły.

Liczba pojedyncza.

będę miał, będę miała, będę miało
będziesz miał, będziesz miała, będziesz miało
będzie miał, będzie miała, będzie miało.

Liczba mnoga.

będziemy mieli, będziemy miały
będziecie „ będziecie „
będą „ będą „

II. Tryb warunkowy.

1. Czas teraźniejszy.

Liczba pojed. *miałbym, miałabym, miałobym*
miałbyś, miałabyś, miałobyś.
miałby, miałaby, miałoby.

Liczba mnoga *mielibyśmy, miałybyśmy*
mielibyście, miałybyście
mieliby, miałyby.

2. Czas przeszły.

Liczba pojedyncza.

miałbym był, miałabym była, miałobym było
lub *byłbym miał, byłabym miała, byłobym miało*
byłbyś miał, byłabyś miała, byłobyś miało
byłby miał, byłaby miała, byłoby miało.

Liczba mnoga.

bylibyśmy mieli, byłybyśmy miały
bylibyście „ byłybyście „
byliby „ byłyby „

III. Tryb rozkazujący:

Liczba poj., os. I. (niema) Liczba mn. os. I. *miejmy!*
„ II. *miej!* „ II. *miejcie!*
„ III. *niech ma!* „ III. *niech mają!*

Odmiana czasownika przechodniego, niedokonanego chwalić.

Źródłosłów: *chwali*
Bezokolicznik: *chwalić*.

Imiesłów czynny teraźn. odm.: *chwalący -a -e*,
„ „ „ nieodm.: *chwaląc*,
„ „ przeszły: *chwalił -a -o*,
„ „ zaprzeszły: (niema)
„ „ przyszły: *mający -a -e chwalić*
lub: *mając chwalić*.

A. Strona czynna.

I. Tryb oznajmujący.

1. Czas teraźniejszy.

Liczba pojed. chwale, **Liczba mnoga** chwalimy,
chwalisz, chwalicie,
chwali, chwala.

2. Czas przeszły.

Liczba pojed. chwaliłem, chwaliłam, chwaliłom,
chwaliłeś, chwaliłaś, chwaliłoś,
chwalił, chwaliła, chwaliło.

Liczba mnoga chwaliliśmy, chwałyśmy,
chwaliliście, chwaliłyście,
chwalili, chwaliły.

3. Czas zaprzeszły.

Liczba pojedyncza.

chwaliłem był, chwaliłam była, chwaliłom było,
chwaliłeś był, chwaliłaś była, chwaliłoś było,
chwalił był, chwaliła była, chwaliło było.

Liczba mnoga.

chwaliliśmy byli, chwałyśmy były,
chwaliliście byli, chwaliłyście były,
chwalili byli, chwaliły były

4. Czas przyszły.

Liczba pojedyncza.

będę chwalił, będę chwaliła, będę chwaliło,
będziesz chwalił, będziesz chwaliła, będziesz chwaliło,
będzie chwalił, będzie chwaliła, będzie chwaliło.

Liczba mnoga.

będziemy chwaili, będziemy chwailiły,
będziecie chwaili, będziecie chwailiły,
będą chwaili, będą chwailiły.

II. Tryb warunkowy.

1. Czas terażniejszy.

Liczba poj. chwaliłbym, chwaliłabym, chwaliłobym,
chwaliłbyś, chwaliłabyś, chwaliłobyś,
chwaliłby, chwaliłaby, chwaliłoby.

Liczba mn. chwaililibyśmy, chwailiłybyśmy,
chwaililibyście, chwailiłybyście,
chwaililiby, chwailiłyby.

2. Czas przeszły.

chwaliłbym był, chwaliłabym była, chwaliłobym było,
lub:

byłbym chwalił, byłabym chwaliła, byłobym chwaliło,
byłbyś chwalił, byłabyś chwaliła, byłobyś chwaliło,
byłby chwalił, byłaby chwaliła, byłoby chwaliło.

bylibyśmy chwaili, byłybyśmy chwailiły,
bylibyście chwaili, byłybyście chwailiły,
byliby chwaili, byłyby chwailiły.

III. Tryb rozkazujący.

Liczba poj.	—	Liczba mn.	chwalmy!
	chwal!		chwalcie!
	niech chwali!		niech chwalą!

B. Strona bierna.

Bezokolicznik: *być chwalonym.*

- Imiesł. bierny przeszły: *chwalony -a -e,*
„ „ współczesny: *będąc chwalonym -ą -em,*
„ „ zaprzeszły: *(pochwalonym -ą -em),*
„ „ przyszły: *mając być chwalonym -ą -em.*

I. Tryb oznajmujący.

1. Czas teraźniejszy.

Liczba pojed. *jestem (lub bywam) chwalony -a -e,*
jesteś chwalony -a -e,
jest chwalony -a -e.

Liczba mnoga *jesteśmy chwaleni,*
jesteście chwaleni,
są chwaleni.

2. Czas przeszły.

Liczba pojedyncza.

byłem chwalony, byłam chwalona, byłem chwalone,
byłeś chwalony, byłaś chwalona, byłoś chwalone,
był chwalony, była chwalona, było chwalone.

Liczba mnoga.

byliśmy chwaleni, byliśmy chwalone,
byliście chwaleni, byliście chwalone,
byli chwaleni, były chwalone.

3. Czas przyszły.

Liczba poj. *będę chwalony, chwalona, chwalone,*
będziesz chwalony, chwalona, chwalone,
będzie chwalony, chwalona, chwalone.

Liczba mn. *będziemy chwaleni, chwalone,*
będziecie chwaleni, chwalone,
będą chwaleni, chwalono.

II. Tryb warunkowy.

1. Czas teraźniejszy.

byłbym chwalony, byłabym chwalona, byłobym
[chwalone i t. d.]

2. Czas przeszły.

byłbym był chwalony, byłabym była chwalona itd.

III. Tryb rozkazujący.

Liczba pojed. —
 bądź chwalony!
 niech będzie chwalony -a -e!

Liczba mnoga bądźmy chwaleni!
 bądźcie chwaleni!
 niech będą chwaleni!

Wzór odmiany czasownika dokonanego pochwalić.

Strona czynna.

Bezokolicznik: *pochwalić.*

Imiesłów teraźniejszy: (niema),
„ współczesny: (niema),
„ przeszły: pochwalił, -a, -o,
„ zaprzyszły: pochwaliwszy,
„ przyszły: mając pochwalić.

Strona bierna.

Bezokolicznik: { *być chwalonym,*
 { *zostać pochwalonym.*

Imiesłów teraźniejszy: (niema),
„ współczesny: będąc pochwalonym,
„ przeszły: pochwalony, -a, -e,
„ zaprzyszły: zostawszy pochwalonym,
„ przyszły: mający być pochwalonym.

I. Tryb oznajmujący.

Strona czynna.

Czas teraźniejszy:	—
„ przeszły:	pochwaliłem,
„ zaprzeszły:	pochwaliłem był,
„ przyszły:	pochwałę.

Strona bierna.

Czas teraźniejszy:	—
„ przeszły:	zostałem pochwalony,
„ zaprzeszły:	zostałem był pochwalony,
„ przyszły:	{ będę } { zostanę } pochwalony.

II. Tryb warunkowy.

Strona czynna.

Czas teraźniejszy:	pochwaliłbym,
„ przeszły:	byłbym pochwalił.

Strona bierna.

Czas teraźniejszy:	byłbym pochwalony,
„ przeszły:	byłbym został pochwalony.

III. Tryb rozkazujący.

Strona czynna.

Strona bierna.

Pochwal!	bądź } zostań } pochwalony!
pochwalcie!	bądź } zostańcie } pochwaleni!

Uwaga: W języku polskim używamy rzadko formy biernej a zastępujemy ją wyrażeniem nieosobistem w stronie czynnej. Zamiast więc: *jestem chwalony, jesteś chwalony*, mówi się

w czasie teraźn.: *chwalą mnie, chwalą ciebie, chwalą go, ją, je, — chwalą nas, chwalą was, chwalą ich (je)*

Czas przeszły: *chwalili mnie, chwalili ciebie, chwalili go, i t. d.*

Czas przyszły: *będą mnie chwalili (lub chwalić mię będą) i t. d.*

Tryb warunkowy.

Czas teraźn.: *chwaliliby mnie, chwaliliby ciebie itd.*

Czas przeszły: *byliby mnie chwalili i t. d.*

Którego czasu nie mają czasowniki dokonane?

Czasowniki dokonane nie mają czasu terażniejszego.

np. od pochwalić jest pochwałę (*ale to czas przyszły*).

Którego imiesłowu nie mają czasowniki niedokonane?

Czasowniki niedokonane nie mają imiesłowu zaprzeszłego, (*bo pochwaliwszy jest od czasownika dokonanego »pochwalić« a »chwaliwszy« nie używa się*).

Którego imiesłowu nie mają czasowniki dokonane?

Czasowniki dokonane nie mają imiesłowu czasu terażniejszego. (*Od »pochwalić« nie można powiedzieć pochwalący, a chwaliący jest od czasownika niedokonanego chwalić.*

Odmlana czasownika nieprzechodniego spać.

Bezokolicznik: *spać.*

Imiesłów czynny terażniejszy:	śpiąc, -y, -a, e,
„ „ przeszły:	spał, -a, -o,
„ „ przyszły:	mając spać.

I. Tryb oznajmujący:

Czas teraźn.: śpię, śpisz, śpi itd.

„ przeszły: spałem (spalam, spałom) itd.

„ zaprzeszły: spałem był (spalam była, spałom [było], itd.

„ przyszły: będę spał, -a, -o itd.

II. Tryb warunkowy.

Czas terażn.: Spałbym, spałabym, spałobym
„ przeszły: Byłbym spał, byłabym spała, byłobym spało itd.

III. Tryb rozkazujący.

Liczba poj. — Liczba mn. śpijmy!
śpij! śpijcie!
niech śpi! niech śpią!

Uwaga: Czasowniki nieprzechodnie nie odmieniają się w stronie biernej.

Odmiana czasownika zaimekowego śmiać się.

I. Tryb oznajmujący.

Czas terażn.: Śmieję się, śmiejesz się, śmieje się
śmiejemy się, śmiejecie się,
śmieją się.
„ przeszły: Śmiałem się, śmiałam się, śmia-
łom się itd.
„ zaprzeszły: Śmiałem się był, śmiałam się była,
śmiałom się było itd.
„ przyszły: Będę się śmiał, będę się śmiała,
będę się śmiało itd.

II. Tryb warunkowy.

Czas terażn.: Śmiałbym się, śmiałabym się, śmia-
łobym się itd.
„ przeszły: Byłbym się śmiał, byłabym się
śmiała, byłobym się śmiało itd.

III. Tryb rozkazujący.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
—	śmiejmy się!
śmiej się!	śmiejcie się!
niech się śmieje!	niech się śmieją!

Odmiana czasowników nieosobowych: świta, błyska się.

W której osobie odmieniają się czasowniki nieosobowe?

Czasowniki nieosobowe odmieniają się tylko w III. osobie, np.:

I. Tryb oznajmujący.

Czas terażn.: Świta, błyska się,
„ przeszły: świtało, błyskało się,
„ zaprzeszły: świtało było, błyskało się było,
„ przyszły: będzie świtać, będzie się błyskać.

II. Tryb warunkowy.

Czas terażn.: świtałoby, błyskałoby się,
„ przeszły: byłoby świtało, byłoby się błyskało.

III. Tryb rozkazujący.

Niech świta! niech błyska się!

Odmiana czasowników: rozumieć, umieć.

¹mieśl. czynny terażn.: rozumiejąc, umiejąc,
rozumiejący, -a, -e, umie-
jący, -a, -e,
„ przeszły: rozumiał, -a, -o, umiał, -a, -o,
„ zaprzeszły: zrozumiałwszy (od rozumieć)
(od umieć niema).
„ przyszły: mając rozumieć, mając umieć,
„ bierny przeszły: rozumiany (od umieć niema).

I. Tryb oznajmujący.

Czas terażn.: Rozumiem, umiem,
rozumiesz, umiesz,
rozumie, umie,
rozumiemy, umiemy,
rozumiecie, umiecie,
rozumieją, umieją.

- Czas przeszły: Rozumiałem, rozumiałam, rozumiałom,
umiałem, umiałam, umiałom itd.
- „ zaprzeszły: Rozumiałem był, rozumiałam była,
rozumiałom było,
umiałem był, umiałam była, umiałom było itd.
- „ przyszły: Będę rozumiał-a-o, będę umiał-a-o
(od zrozumieć jest czas przyszły: zrozumieć).

II. Tryb warunkowy.

- Czas teraźn.: Rozumiałbym, rozumiałabym, rozumiałobym,
umiałbym, umiałabym, umiałobym itd.
- „ przeszły: Byłbym rozumiał, byłabym rozumiała,
byłobym rozumiało,
byłbym umiał, byłabym umiała,
byłobym umiało itd.

III. Tryb rozkazujący.

Rozumiej! umiej!
niech rozumie! niech umie!
rozumiejmy! umiejmy!
rozumieście! umiejcie!
niech rozumieją! niech umieją!

VI. PRZYŚLÓWKI.

Co to są przysłówki?

Przysłówki są to takie części mowy nieodmienne, które służą zwykle do określenia czasowników czyli słów i odpowiadają na pytania: jak? gdzie? kiedy? kędy? skąd? dokąd? odkąd? od kiedv? ile? dlaczego?

n. p. *Jak jest na dworze? — zimno. — Gdzie by-
łeś? — tam. — Kiedy wracasz? — dzisiaj. — Skąd
idziesz? — stamtąd. — Od kiedy jesteś słaby? —
od dawna. — Ile masz pieniędzy? — mało. —
Dlaczego? — dlatego. —*

Wyrazy: zimno, tam, dzisiaj, stamtąd, od da-
wna, mało, dlatego — są przysłówkami.

Jak się dzielą przysłówki?

Przysłówki dzielą się na:

1. pytające, którymi się pytamy.

n. p. *czy? czyż? czyli? alboż? kiedy? odkąd? od
kiedy? czemu? jak? naco? kędy? którędy?* itd.

2. twierdzące, które wyrażają twierdzenie.

n. p. *tak, zaiste, rzeczywiście, niezawodnie, bez wąt-
pienia, podobno, może, prawdziwie* itd.

3. przeczące, które oznaczają zaprzeczenie.

n. p. *nie, bynajmniej, przeciwnie, nigdy, nie tak, nie
tu, nie tam* itd.

4. czasowe (na pytanie: kiedy) *teraz, dziś, wczoro-
raj, jutro, zawsze, już, jeszcze, dawno, potem, wnet,
długo, krótko* itd.

5. miejscowe (na pytanie: gdzie? skąd? któ-
rędy?) *tu, tam, wszędzie, stąd, stamtąd, tędy, tam-
tędy* itd.

6. sposobowe (na pytanie: jak?) *dobrze, dosta-
tecznie, źle, tak, ował, jakoś, inaczej, nieinaczej, cią-
gle, jasno, ciemno* itd.

7. przysłówki, stopnia i miary (na pytanie: w ja-
kim stopniu? ile?) *bardzo, mało, prawie, tyle, wiele,
trochę, cokolwiek, nadzwyczaj, szczególnie, nade-
wszystko* itd.

Które przysłówki stopniują się?

Przysłówki z przymiotników powstałe a zakoń-
czone na o, e — stopniują się.

n. p. *głęboko, głębiej, najgłębiej; pięknie, piękniej, naj-
piękniej; wesoło, weselej, najweselej.*

Jak urabia się stopień II-gi?

Stopień II-gi urabia się, dodając do źródłosłowu stopnia pierwszego końcówkę »ej«.

np. *pięknie, piękniej, tanio, taniej* itd.

Jak się urabia stopień III-ci?

Stopień III-ci urabia się ze stopnia II-giego, dodając na początku przybrankę »naj«, np. *najpiękniej, najtaniej*.

Jak się stopniają niektóre przysłówki?

Niektóre przysłówki stopniają się nieregularnie, tj. zmieniają źródłosłów.

np. *głęboko, głębiej, najgłębiej* (zamiast: *głębokiej, najgłębokiej*); *daleko, dalej, najdalej*; *wysoko, wyżej, najwyżej*; *nizko, niżej, najniżej*; *lekko, lżej, najlżej*; *dobrze, lepiej, najlepiej*; *źle, gorzej, najgorzej*.

Uwaga: Niektóre przysłówki mogą być także spójnikami. (Patrz przy *nauce o spójniku*).

VII. SPÓJNIKI.

Które części mowy nazywają się spójnikami?

Takie części mowy nieodmienne, które łączą, czyli spajają dwa wyrazy lub dwa zdania, nazywają się spójnikami.

np. *Umiem pisać i czytać. Złoto jest droższe niż srebro. Ptak lata, a ryba pływa. Przyjdź do mnie dzisiaj lub jutro! Będę się bawił, gdy się nauczę. Byłem w mieście, ale nie spotkałem brata. Uczennica otrzymała nagrodę, bo się dobrze uczyła. Pójdę do gimnazjum albo do szkoły realnej. Wiedzą sąsiedzi, jak kto siedzi. Ołówek kosztuje 2 centy, czyli 4 halerze. Ponieważ nie dotrzymujesz słowa, więc nie wierzę ci. Wiem, że są 4 pory roku, a to: wiosna, lato, jesień i zima. Cnota jest*

droższa, **aniżeli** wszystkie skarby, **bo** cóż po skarbach tego świata, **jeśli** człowiek duszę straci. Proś brata, **aby** cię przepytał lekcyi! Wieloryb ma wielką paszczę, **lecz** gardło wąskie. Deszcze są u nas częste, **zwłaszcza** na wiosnę i w jesieni. Choć nie bogaty, radzi sobie, **bo** oszczędny. **Gdyby** słońce przestało ogrzewać ziemię, nie byłoby na niej życia.

Najczęściej używane spójniki są:
i, a, aż, ani, ale, albo, aby, ażeby, aczkolwiek, by, bo, bowiem, albowiem, choć, bądź, czy, czyli, częścią — częścią, dopiero, gdy, gdyż, gdyby, jak, jak - tylko, jeśli, jeżeli, aniżeli, jużto, jak - tak, kiedy, lecz, lubo, ni, niż, niech, niechaj, ponieważ, sporo, także, to też, tudzież, więc, że, iż, żeby, iżby, zatem, zwłaszcza itp.

Uwaga: Niektóre spójniki mogą być także przysłówkami:

np. **Jak** się nazywasz? (*»jak« jest przystówkiem*). Nazywam się, **jak** mój ojciec (*»jak« jest tu spójnikiem*). **Kiedy** wynaleziono druk? (*»kiedy« jest przysł.*) Druk wynaleziono wtedy, **kiedy** żył Jan Guttenberg (*»kiedy« jest spójn.*) **Czyli** się już nie poprawisz? (*»czyli« jest przysł.*) Za zeszyt dałem 4 centy **czyli** 8 halerzy (*»czyli« jest spójn.*) **Czy** mogę prosić cię o pożyczenie książki? (*»czy« jest przysł.*) Król wymierzał jednaką sprawiedliwość bogatemu **czy** biednemu (*»czy« jest spójn.*)

VIII. PRZYIMKI.

Co to są przyimki?

Przyimki są to takie części mowy nieodmienne, które stoją przy imieniu i rządzą przypadkami.

np. **przy** uczniu — **na** drzewie — **we** wodzie — **od** niego — **za** lasem (*przy, na, we, od, za — ot są przyimki*).

Po czym poznać najłatwiej przyimki?

Przyimki poznać najłatwiej po tem, że pociągają za sobą pytanie jakiegoś przypadku.

np. On **szedł koło** (*koło czego? II. p.*) koło szkoły. Wyszedłem **naprzeciw** (*naprzeciw kogo? II. p.*) naprzeciw niego. Połóż książkę **pod** (*pod co? IV. p.*) pod ławkę. Pożegnaj się **z** (*z kim? VI. p.*) z bratem! Piszę **na** (*na czym? VII. p.*) na tablicy.

Którymi przypadkami rządzą przyimki?

Przyimki rządzą II-gim, III-cim, IV-tym, VI-tym i VII-ym przypadkiem, a niektóre także kilku przypadkami.

Przypadkiem II-gim rządzą przyimki: bez, prócz, oprócz, do, dla, od, u, koło, około, naokoło, zamiast, podług, według, wedle, wzdłuż, wprost, naprost, powyżej, poniżej, blisko, bliżej, najbliższej, wśród, pośród, względem, obok, wewnątrz, zewnątrz.

np. Uczeń przyszedł **bez** książki (*bez czego? II. p.*) **Prócz** Jasia był i Antoś. (*prócz kogo? II. p.*) Idę **do** szkoły. (*do czego? II. p.*) Nie zrobisz tego **dla** mnie? (*dla kogo? czego? II. p.*) Byłem **u** wuja. (*u kogo? II. p.*) Droga prowadziła **wzdłuż** rzeki. (*wzdłuż czego? II. p.*) **Pośród** ogródeczka wyrasta gruszczyca. (*pośród czego? II. p.*) **Obok** kościoła jest dzwonnica. (*obok czego? II. p.*) **Wewnątrz** domu są mieszkania. (*wewnątrz czego? II. p.*) itd.

Przypadkiem III-cim rządzą: ku, przeciw, przeciwko, naprzeciwko, wbrew, gwoi.

np. Słońce miało się **ku** zachodowi. (*ku czemu? III. p.*) Nie mam nic **przeciwko** temu. (*przeciwko czemu? III. p.*) Postąpił **wbrew** przyrzeczeniu. (*wbrew czemu? III. p.*) itp.

Przypadkiem IV-tym rządzi przyimek: przez.
np. Szło, dziecię **przez** rzekę. Droga prowadziła **przez** las. (*przez co? IV. p.*)

Przypadkiem VII-ym rządzi: przy.
np. **Przy** domu jest studnia (przy czym? VII p.)

Przypadkiem II-gim i III-cim rządzą: na-
przeciw, naprzeciwno.

np. **Naprzeciw** (naprzeciwno) domu jest ogród. (na-
przeciw czego? II. p.)

Przypadkiem II-gim i IV-tym rządzą:
mimo, pomimo:

np. **Mimo** uszu niejedyn nie słyszy. (mimo czego?
II. p.) **Mimo to** (lub: pomimo to), że był karany,
nie poprawił się. (pomimo co? IV. p.)

Przypadkiem II-gim i VI-tym rządzi przy-
imek: z (ze).

np. Weź ubranie **ze** szafy! (z czego? II. p.) Zgu-
biła kartkę **z** książki. (z czego? II. p.) Wyrwał
kwiat **z** korzeniem (z czym? VI. p.) Bawię się
ze siostrą (z kim? VI. p.)

Przypadkiem IV-tym i VI-tym rządzą:
między, pomiędzy, pod, przed, nad.

np. Zając uciekł **między** (*pomiędzy*) drzewa, (między
kogo? co? IV. p.) **Między** (*pomiędzy*) górami są
doliny. (między (*pomiędzy*) czym? VI. p.) **Pod**
górze idzie się ciężko. (pod co? IV. p.) On mie-
szka **pod** lasem. (pod czym? VI. p.) Zajedź
przed dom i stań **przed** gankiem! (przed co za-
jedź? przed dom. IV. p. — przed czym stań?
przed gankiem. VI. p.)

Przypadkiem IV-tym i VII-ym rządzą:
w, na, o, po.

np. **W** kościele są ołtarze. (w czym? VII. p.) Nie-
przyjaciel wszedł **w** las. (w co? IV. p.) Wszedł
na drzewo. (na co? IV. p.) **Na** drzewie są owoce.
(na czym? VII. p.) Pytał się **o** pana. (o kogo?
IV. p.) Mówił **o** znajomym. (o kim? VII. p.) By-
łem **po** list. (po co? IV. p.) **Po** tym liście będą
pisała drugi. (po czym? VII. p.)

Przypadkiem II-gim, IV-tym i VI-tym rządzi: za.

np. **Za** Chrobrego była Polska bogata. (za kogo? czego? II. p.) Schował się **za** drzewo. (za co? IV. p.) Biegł **za** wozem. (za czem? VI. p.)

IX. WYKRZYKNIKI.

Co to są wykrzykniki?

Wykrzykniki są to takie części mowy nieodmienne, których używamy, wykrzykując niejako z powodu radości, przerażenia, gniewu, smutku, żalu.

np. **Hej!** chłopcy, do roboty! — **Ach!** stójcie, stójcie, krzyknął starszy zbójca. **Precz** mi z drogi! **Hola!** mości panie! **Aj!** Daj mi spokój! Ktoś mię potracił, a szklanka **brzdęk!** Myśliwy odwiódł kurek i... **pif, paf!** a zając padł nieżywy. **Hejże!** na ślizgawkę! Woźnica krzyknął: **wio!** — **Biada!** mnie Herodowi! **Ha! ha! ha!** śmiał się Kuba. **Otóż** jestem! wołał ukryty szpak. **Brawo!** wyśmienicie powiodła się wyprawa!

Najczęściej używane wykrzykniki są:

a! ach! biada! e! ech! ej! he! ha! ho! hej! hola! hejże! i! no! nuże! niestety! precz! otóż! miau! och! pif! paf! brzdęk! bęc! trzask! prask! itd.

Wzór rozbioru na części mowy.

(ust. 171. Miłość prawdy).

Święty	<i>jaki Jan Kanty?</i>	przymiotnik, rodz. męski, l. poj., przyp. I.
Jan Kanty,	<i>kto szedł?</i>	rzecz. os., żywot., zmysł., rodz. m. l. p., przyp. I.
wracając raz	<i>co czyniąc?</i> <i>kiedy?</i>	imiesł. nieodm. teraźn. przysłówek czasu.

do	—	przyim. rządzi przyp. II.
domu	<i>do czego?</i>	rzeczown. rzecz., niez.; zmysł., imię pospol., rodzaj męski, l. pojed., przyp. II., odm. I.
od	—	przyimek przyp. II.
chorej	<i>jakiej?</i>	przym., rodz. ż., l. poj., przyp. II.
staruszki,	<i>od kogo?</i>	rzecz. osob., żyw., zmysł. imię posp., rodz. ż., l. poj. przyp. II., odm. III.
szedł	<i>co czynił?</i>	czasow. nieprz., niedok., cz. przeszły, tryb ozn. III. os., l. poj., r. męsk.
sam	—	zaim. wskaz., rodz. m., przyp. I., l. poj.
i	—	spójnik.
odmawiał	<i>co czynił?</i>	czasow. przech., niedok., cz. prze., tryb ozn., III. os., l. poj., r. męski.
pacierze.	<i>odmawiał co?</i>	rzecz. rz., niez., zmysł., im. posp., r. męski, l. mn., przyp. IV., odm. I.
Wieczór	<i>co się zbliżało?</i>	rzecz. rz., niez., zmysł., im. posp., r. m., l. p., przyp. I., odm. I.
się zbliżał,	<i>co się mówi o wieczorze?</i>	czasow. zwr. niedok., tr. ozn., cz. prze., l. poj. r., męski, osoba III.
gdy	—	spójnik.
wszedł	<i>co uczynił?</i>	czasow. nieprzech., dok., tr. ozn., cz. przeszły, l. p., r. m., os. III.
do	—	przyimek, rządzi II. p.

lasu	<i>do czego?</i>	rzeczown. rz., nieżyw. zmysł., im. posp., r. m., l. p. prz. II., odm. I.
ciemnego,	<i>jakiego?</i>	przym. r. męś., l. pojed. przyp. II.
który	<i>jaki?</i>	zaimek wzgl., l. pojed., przyp. I.
mu	<i>komu należało przejść?</i>	zaim. osob., r. męski, l. poj., przyp. III.
przejść	<i>co mu należało?</i>	czasow. dokon., wyraz bezokoliczny.
należało.	—	czaso., nieos., III. osoba, czas. przesz., tr. ozn., l. pojed.
Zaledwie uszedł	<i>kiedy uszedł? co zrobił?</i>	przysłówek czasu. czasow. dok., tr. ozn, cz. przeszły, l. pojed., rodz. męski, os. III.
kilkadziesiąt kroków,	<i>ile kroków? czego kilkadziesiąt?</i>	liczebnik nieokreślony. rzeczow. rz., niez., zm., r. m., l. mn., prz. II., odmiana I.
gdym	—	spójnik (spaja 2 zdania).
kilku	<i>kto otoczył?</i>	liczeb. nieokr., r. męś., l. mn., przyp. I.
zbójców,	<i>kilku kogo?</i>	rz. osob., żyw., zm., im. posp., r. m., prz. II., l. mn., odm. III.
wypadłszy z	<i>co uczyniwszy?</i>	imiesłów zaprz. czynny. przyim. (rządzi przyp. II.)
gęstwiny, }	— <i>z czego wypadli?</i>	rzecz. rz., niez., zm., im. posp., rodz. ż., l. poj., przyp. II., odm. III.
otoczyło	<i>co uczyniło kilku zbójców?</i>	czasow. przech., dok., tr. ozn., cz. przeszły, l. poj., os. III., rodz. nij.

świętego	<i>jakiego męża?</i>	przym., rodz. m., l. poj., przyp. IV.
męża,	<i>otoczyło kogo?</i>	rz. osob., żyw., zm., im. posp., rodz. m., l. poj., przyp. IV., odm. I.
domagając się	<i>co robiąc?</i>	imiesłów teraźn., nie- odmienny.
oieniędzy	<i>czego?</i>	rzeczow. rz., niez., zm., im. posp., r. m., l. mn., przyp. II., odm. I.
i	—	spójnik (spają 2 zdania).
grożąc	<i>co robiąc?</i>	imiesł. nieodm., teraźn.
mu	<i>grożąc komu?</i>	zaim. osob., III. os. l. poj., r. m., przyp. III
śmiercią,	<i>grożąc czem?</i>	rz. um., r. ż., l. pojed., przyp. VI., odm. IV.
jeżeli	—	spójnik.
dobrowolnie	<i>jak?</i>	przysł. sposobu.
nie	—	przysł. przeczący.
odda	<i>czego nie zrobi?</i>	czasow. przech., dok., tr. ozn., czas przyszły, l. poj., os. III.
wszystkiego,	<i>nie odda czego?</i>	zaim. nieokr., r. nij., l. poj., przyp. II.
co	<i>ma co?</i>	zaim. wzgl., przyp. IV.
ma	<i>co się mówi o nim?</i>	czasow. dok., czas ter., tr. ozn., l. poj., os. III.
przy	—	przyim. (rządzi prz. VII.)
sobie	<i>przy kim?</i>	zaim. zwrot., przyp. VII.

CZEŚĆ DRUGA.

SKŁADNIA.

I. O ZDANIU POJEDYNCZEM.

Co nazywamy zdaniem?

Zdaniem nazywamy myśl zrozumiałą, wypowiedzianą słowami.

np. *Brat pisze. Drzewo jest wysokie. Rolnik orze rolę.*

Jakie zdania rozróżniamy?

Rozróżniamy zdania: 1. pojedyncze, 2. złożone.

Kiedy jest zdanie pojedyncze?

Zdanie pojedyncze jest wtedy, gdy wyraża jedną tylko myśl.

np. *Brat pisze. Idę do szkoły. Tadzio uczy się gramatyki polskiej.*

Które są najważniejsze części zdania?

Najważniejsze części zdania są **podmiot** i **orzeczenie**.

Co to jest podmiot?

Podmiot jest to osoba albo rzecz, o której w zdaniu jest mowa.

Jak się pytamy o podmiot?

O podmiot pytamy się: **kto?** lub **co?**

np. *Rolnik orze rolę. — Kto orze? — rolnik. — Drzewo jest wysokie. — Co jest wysokie? — drzewo. (Wyrazy: rolnik, drzewo są podmiotami).*

Kiedy pytamy się o podmiot słowem „kto”? a kiedy „co?”

Słowem *kto?* pytamy się o osobę, a słowem *co?* o rzecz.

W którym przypadku stoi podmiot?

Podmiot stoi zwykle w przypadku I-szym. (*Podmioty w powyższych zdaniach: rolnik, drzewo, brat, Tadzio — stoją w I. przypadku.*)

Co to jest orzeczenie?

Orzeczenie jest taki wyraz w zdaniu, który oznacza to, co się o podmiocie mówi, czyli orzeka.

Jak się pytamy o orzeczenie?

O orzeczenie pytamy się: co się mówi o podmiocie? lub: co robi podmiot?

np. w zdaniu: *Rolnik orze rolę* — pytamy się o orzeczenie: »Co robi rolnik?« — »orze« — a w zdaniu: *Drzewo jest wysokie* — pytamy się o orzeczenie: »Co się mówi o drzewie?« — jest »wysokie«. (Wyrazy: *orze, wysokie* — są orzeczeniami).

Co może być w zdaniu podmiotem?

Podmiotem w zdaniu może być: rzeczownik, zaimek, liczebnik, przymiotnik, imiesłów, wyraz bezokoliczny, przysłówek, spójnik, przyimek, wykrzyknik a nawet i całe zdanie.

np. *Uczeń (rzeczow.) pisze. Ona (zaim.) śpiewa. Ja (zaim.) nie widziałem go. Jeden (liczeb.) upadł, a drugi (liczeb.) pobiegł dalej. Biedny (przym.) nadszedł. Pilny (przym.) otrzyma pochwałę. Zastrzelony (imiesłów) spadł z konia. Pobity (imies.) poszedł na skargę. Tańczyć (wyraz bezokol.) jest przyjemnie. Spać (bezokol.) długo jest niezdrowo. Teraz (przyst.) jest podmiotem. Grzecznie (przyst.) jest przysłówkiem. Na (przyim.) jest przyimkiem. Około (przyim.) rządzi II. przypadkiem. I (spójnik) jest samogłoską. Lub (spójnik) jest także spójni-*

kiem. **Ach** (*wykrz.*) wyraża podniesienie głosu. **Hola!** (*wykrz.*) jest wykrzyknikiem. **Kto rano wstaje,** (*całe zdanie podmiot*) temu Pan Bóg daje (*orzeczenie*).

Któreimi częściami mowy może być wyrażone orzeczenie?

Orzeczenie może być wyrażone czasownikiem, lub imieniem t. j. rzeczownikiem, zaimkiem, przymiotnikiem, liczebnikiem, imiesłowem.

Przykłady:

Orzeczenie czasownikowe: Uczeń rysuje. Brat czyta.

Orzeczenie rzeczownikowe: Kot jest domowym zwierzęciem. Sąsiad jest dobrym gospodarzem.

Orzeczenie przymiotnikowe: Jaś jest pilny. Kanarek jest piękny.

Orzeczenie zaimkowe: To zadanie jest twoje. Tamten dom był jego.

Orzeczenie liczebnikowe: Siostra jest pierwszą w klasie. Jej brat był ostatni.

Orzeczeniem imiesłów: On jest skaleczony. Koń jest podkuty.

Czem się łączy podmiot z orzeczeniem, gdy orzeczeniem nie jest czasownik, ale imię?

Gdy orzeczeniem nie jest czasownik, ale imię, to łączy się z podmiotem zapomocą łącznika — „**być**“ w jakimkolwiek czasie.

np. Bóg jest (*łącz.*) wszechmocny. Bóg był (*łącz.*) wszechmocny. Bóg będzie (*łącz.*) wszechmocny.

Kiedy łącznik można w zdaniu opuścić?

Łącznik wtedy można opuścić, gdy się go można domyśleć i gdy miał być użyty w czasie tożsamy.

np. Mój brat kupcem. (Tu domyślamy się „*jest*“).
To moja praca. (Domyślamy się „*jest*“).

Kiedy można opuścić w zdaniu podmiot?

Podmiot w zdaniu można opuścić:

1. jeśli podmiotem jest zaimek osobisty, (*ja, ty, on -a -e, my, wy, oni -e*).
np. Piszę. Czy byłeś? Uważa. Bawiliśmy się. Czytaliście. Poszli. (*Tu opuszczono podmioty: ja, ty, on -a -o, my, wy, oni*).
2. jeśli się go można w zdaniu domyśleć,
np. Czy brat był z tobą? — Był. — *Tu się domyślamy podmiotu »brat«*.
3. jeśli orzeczeniem jest wyrażenie nieosobowe.
np. *zdaje mi się, trzeba, można, bywało, grzmiało itd.* — *Tu domyślamy się podmiotu »ono«*.

Kiedy można opuścić orzeczenie?

Orzeczenie można opuścić, jeśli się go z treści zdania domyśleć możemy.

np. *Ja uczyłem się lekcyi, a brat także.* — *Tu domyślamy się orzeczenia »uczył się«*.

Uwaga: Można opuścić w zdaniu i podmiot, i orzeczenie, gdy się ich można domyśleć.

np. *Pytałem się brata, czy ma zadanie, a on mi odpowiedział: Tak.* — *Domyślamy się: »mam zadanie«.* »Tak« *jest więc tu zdaniem.*

Jak się nazywa zdanie pojedyncze, które się składa tylko z podmiotu i orzeczenia z łącznikiem lub bez niego?

Takie zdanie pojedyncze, które się składa tylko z podmiotu i orzeczenia z łącznikiem lub bez niego, nazywa się **zdaniami prostymi**.

np. *Brat pisze. Drzewo jest wysokie. Ona będzie śpiewała.*

O zdaniu pojedynczym rozwiniętym.

Co to jest zdanie pojedyncze rozwinięte?

Zdanie pojedyncze **rozwinięte** jest takie zdanie, w którym oprócz podmiotu i orzeczenia są jeszcze inne wyrazy czyli określniki.

np. Rolnik (*podmiot*) orze (*orzecz.*) rolę (*określnik*).
Pilna uczenica zasługuje na pochwałę. (*Tu są określiniki: rolę, pilna, na pochwałę.*)

Do czego służą określniki?

Określniki służą do bliższego określania podmiotu lub orzeczenia.

Po czym poznać, czy wyraz jakiś służy do określenia podmiotu, czy też do określenia orzeczenia?

Poznać to można po pytaniu; jeśli do pytania można dodać podmiot, to wyraz służy do określenia podmiotu, jeśli zaś do pytania można dodać orzeczenie, to wyraz taki służy do określenia orzeczenia.

np. Uczeń pisze zadanie. — *Pytając się o określnik »zadanie«, dodaję do pytania „co?“ orzeczenie „pisze“.* — *Co pisze? Więc ten wyraz „zadanie“ służy do określenia orzeczenia „pisze“.* — *Pilna uczenica już napisała.* — *Wyraz „pilna“ służy do określenia podmiotu „uczenica“, bo do pytania „jaka?“ dodać można podmiot „uczenica“. Jaka uczenica? — pilna.* —

Które określniki służą do określenia podmiotu?

Do określenia podmiotu służą: przydawka, dopełniacz, dopowiedzenie i określenie przyimkowe.

Które określniki służą do określenia orzeczenia?

Do określenia orzeczenia służą: przedmiot i określenie przysłówkowe

○ przydawce.

Co to jest przydawka?

Przydawka jest to przymiotnik, zaimek, liczebnik lub imiesłów, służący do bliższego określenia podmiotu (lub rzeczownika) na pytanie: jaki? jaka? jakie? który? która? które? ile?

np. Przydawka wyrażona przymiotnikiem:
Grzeczne dziecko słucharodzców. (*Jakie dziecko? — grzeczne*). Brat dał mi **nowe** pióro. (*Jakie pióro? — nowe*).

Przydawka wyrażona zaimkiem:

Moje pióro jest dobre. (*Które pióro? — moje*). **Ta** uczenica jest pilna. (*Która uczenica? — ta*). Gdzie położyłaś **swoje** książki? (*Które książki? — swoje*).

Przydawka wyrażona liczebnikiem:

Dwaj uczniowie wyszli. (*Ilu uczniów? — dwaj*). Poprawiłem zadanie **trzeciemu** uczniowi. (*Któremu uczniowi? — trzeciemu*). Mieczysław I. (**pierwszy**) był dzielny. (*Który Mieczysław? — pierwszy*).

Przydawka wyrażona imiesłowem:

Wrąca woda parzy. (*Jaka woda? — wrąca*). **Stroskany** pasterz znalazł **zgubioną** owcę. (*Jaki pasterz? Jaką owcę?*) **Ostro** podkuty koń nie ślizga się. (*Jakl koń?*)

W czym się zgadza przydawka z rzeczownikiem, do którego należy?

Przydawka zgadza się z rzeczownikiem, do którego należy, w liczbie, przypadku i rodzaju.

np. *Wielki* człowiek... Przydawka „wielki“ w liczbie pojed., przyp. I., rodzaj męski — rzeczownik „człowiek“ taksamo. — *O dwunastej* godzinie wyjdziemy z naszej szkoły. Przydawka „dwunastej“ jest w l. pojed., przyp. VII. rodz. żeński — taksamo „reczownik „godzinie“.

O dopełniaczu.

Co to jest dopełniacz?

Dopełniacz jest to rzeczownik w II. przypadku, służący do bliższego określenia innego rzeczownika na pytanie: kogo? czego? lub czyj? czyja? czyje?

np. Mieszkańcy **miasta** wyjeżdżają? (*Czego mieszkańcy? — miasta*). — Zeszyt **ucznia** jest czysty. (*Czyj zeszyt? — ucznia*). — Brat twojej **mamy** jest twoim wujem. (*Czyj brat? — mamy — dopełniacz*). — Silny wiatr uginał wierzchołki **drzew**. (*Wierzchołki czego? — drzew — dopełn.*)

O dopowiedzeniu.

Co to jest dopowiedzenie?

Dopowiedzenie jest to rzeczownik, służący do bliższego określenia drugiego rzeczownika, a zgadzający się z nim w przypadku.

Na jakie pytania odpowiada dopowiedzenie?

Dopowiedzenie odpowiada na pytanie: który? która? które? jaki-a-e? lub: co za jeden-a-o?

np. **Jabłoń**, **drzewo** owocowe, rośnie w ogrodzie. (*Co za jabłoń? — drzewo owocowe — dopowiedz. „drzewo” w I. przyp.*)

Nie widziałem Wiednia, **stolicy** Austrii. (*Co za Wiednia? lub: którego Wiednia? — stolicy — dopow. „stolicy” w II. przyp.*)

Przypatruję się Mickiewiczowi, **pomnikowi** na rynku krakowskim. (*Któremu Mickiewiczowi? — „pomnikowi” — dopowiedz. w III. przyp. do rzeczownika „Mickiewiczowi”).*

Czy dopowiedzenie może stać tylko po rzeczowniku?

Nie, — dopowiedzenie może stać i przed rzeczownikiem.

np. Generał Kościuszko zginął w obronie ojczyzny. (*Dopowiedzenie „generał” stoi przed rzeczownikiem „Kościuszko”).*

Książę Józef był waleczny. (*Dopowiedzenie jest „książę” do podmiotu „Józef”).*

Czy dopowiedzenie zgadza się zawsze z rzeczownikiem, do którego należy, w rodzaju i liczbie?

Dopowiedzenie nie zawsze zgadza się z rzeczownikiem, do którego należy, w rodzaju i liczbie.

np. Cieszę się baśniami, książką od cioci. (*Dopowiedzenie »książką« jest w l. poj. a rzeczownik »baśniami« w l. mnogiej.*)

Kapałem się w Dunajcu, rwącej rzece. (*Dopowiedz. »rzece« jest rodz. żeńsk., — a »Dunajec« rodz. męsk.*)

O określeniu przyimkowym.

Co to jest określenie przyimkowe?

Określenie przyimkowe jest to rzeczownik z przyimkiem, dodany do bliższego określenia drugiego rzeczownika, na pytanie: który? która? które? jaki? jaka? jakie?

np. Książka z twardą okładką jest trwała. (*Która książka? — z okładką — okr. przyimk. rzeczow. w przyp. VI. z przyim. „z“*)

List od kolegi ucieszył mię. (*Który list? — od kolegi — okreśł. przyimkowe rzeczow. w przyp. II.*)

Wyrwał się, jak Filip z Konopi! (*Który Filip? — »z Konopi« — określenie przyimkowe.*)

Nieszczęśliwa osoba napisała list z prośbą o wsparcie. (*Jaki list? — z prośbą — określenie przyimk.*)

Wolę materyał w paski niż w kratki. (*Jaki materyał? — w paski, w kratki — określenie przyimkowe rzeczown. w IV. przyp.*)

Weź dziś sukienkę od święta! (*Którą sukienkę? — od święta — okreśł. przyimk. rzeczow. II. przyp.*)

Ptak z przestrzelonem skrzydłem nie zaleci daleko. — *Który ptak? — ze skrzydłem — okreśł. przyimk. rzeczow. VI. przyp.*)

Księżyc w pełni wygląda wspaniale. (*Jaki księżyc? — w pełni — określenie przyimk. rzeczow. VII. przyp.*)

O przedmlocie.

Co to jest przedmiot?

Przedmiot jest to rzeczownik (lub w jego zastępstwie zaimek) w przypadku II, III, IV lub VI, służący do określenia czasownika lub przymiotnika.

Na jakie pytanie odpowiada przedmiot?

Przedmiot odpowiada na pytanie: kogo czego? komu czemu? kogo co? kim czym?

np. Widziałem **Wisłę**. (*Co widziałem? — Wisłę — przedmiot w IV. przyp., wyrażony rzeczown.*)

Pozegnałem się z moim przyjacielem, a potem widziałem **go** w mieście. (*Kogo widziałem? — go — przedmiot w IV. p. wyraż. zaimkiem*).

Nie widziałem już dawno mego **przyjaciela**. (*Kogo czego nie widziałem? — przyjaciela — przedmiot w przyp. II*).

Uczymy się **gramatyki**. (*Czego uczymy się? — gramatyki — przedmiot w przyp. II*).

Dzieci winszują **rodzicom**. (*Komu winszują? — rodzicom — przedmiot w III. przyp.*)

Uczeń rysuje czarną **kredką**. (*Czem rysuje? — kredką — przedmiot w VI. przyp.*)

Rolnik orze rolę **plugiem**. (*Co orze? — rolę — przedm. w IV. przyp. — Czem orze? — plugiem — przedmiot w VI. p.*)

Powiem **ci coś!** (*Komu? — ci — przedmiot w III. p. wyrażony zaimkiem os. — Co powiem? — coś — przedmiot w IV. p., wyrażony zaimkiem nieokr.*)

Uwaga: Przedmiot w IV. przyp. nazywa się przedmiotem bliższym, a w III. przyp. przedmiotem dalszym.

O określeniu przysłówkowem.

Co to jest określenie przysłówkowe?

Określenie przysłówkowe jest to przysłówek lub rzeczownik z przyimkiem (lub bez przyimka).

służący do określenia czasowników lub przymiotników na pytanie jak o przysłówki: jak? gdzie? kiedy? skąd? dokąd? odkąd? kędy? któredy? ile?
np. **Adaś** uczy się **bardzo dobrze**. (*Jak się uczy? — bardzo dobrze — określ. przysłówkowe, wyrażone przysłówkiem stopnia*).

Olówek leży **tam**. (*Gdzie leży? — tam — określenie przysł., wyraż. przysł. miejsca*).

Trochę zabawię **u ciebie**. (*Jak długo zabawię? — trochę — określ. przysł., wyraż. przysł. miary. — Gdzie zabawię? — u ciebie — określ. przysłówkowe, wyrażone zaimkiem z przyimkiem*).

Idę **do szkoły**. (*Gdzie idę? — do szkoły — określ. przysł., wyraż. rzeczown. „szkoły“ z przyim. „do“*).

W ogrodzie rosną kwiaty (*Gdzie rosną? — w ogrodzie — określenie przysłówkowe, wyrażone rzeczownikiem z przyimkiem*).

Kupiec podróżował nawet **nocą**. (*Kiedy podróżował? — nocą — określ. przysł., wyrażone rzeczownikiem bez przyimka*).

Urzędnik pracuje **głową** (zamiast »zapomocą głowy«). (*Jak pracuje? — głową — określ., przysł., wyrażone rzeczownikiem bez przyimka*).

Uwaga: Rozróżniamy określenia przysłówkowe:

a) miejsca, na pyt. *gdzie? skąd? dokąd? odkąd?*

b) czasu, na pytanie *gdzie? kiedy?*

c) sposobu, na pytanie *w jaki sposób?*

d) i określenie przysł. stopnia i miary na pyt. *w jakim stopniu?*

Wzór rozbioru na części zdania.

Pewien **zaczny** *kupiec* **wracał** *konno* **z jarmarku** *do domu*. **Na koniu** *był* **przymocowany** *do siodła* **tłumoczek**, *w którym* **znajdowało się** *kilkanaście* **tyśięcy złotych**, *prawie* **połowa** *jego* **majątku**.

<i>Kto wracał?</i>	kupiec	podmiot, wyraż. rzeczow. osob., żywot., zmysł., imię posp., rodz. m., l. poj., przyp. I., odm. I.
<i>co robił kupiec?</i>	wracał	orzeczenie, wyraż. czasown. przech., niedok., czas przeszły, tryb oznaj., rodz męś., osoba III.
<i>Jaki kupiec?</i>	pewien	przydawka, wyraż. zaim. nieokr., rodz. m., prz. I.
<i>jak wracał?</i>	zaczyn	przydawka, wyraż. przym., r. męś., prz. I., stop. I.
<i>skąd wracał?</i>	konno	określ. przysł. sposobu, wyraż. przysłów. spos.
	z jarmarku	określ. przysł. miejsca, wyraż. rzeczown. rz., niezwywot., zmysł., rodz. m., l. pojed., przyp. II. odm. I. z przyimkiem »z«.
<i>dokąd wracał?</i> (gdzie?)	do domu	określ. przysł. miejsca, wyraż. rzeczown. rzeczowym, niez., zmysł., imię posp., rodz. m., l. poj., przyp. II., odm. I., z przyimk. »do«.
<i>co było przymocowane do siodła?</i>	tłumoczek	podmiot, wyraż. rzeczow., rzeczowym, niezzyw., łącznik, wyrażony słowem posiłkowym »być« w czasie przeszłym.
<i>co się mówi o tłumoczku?</i>	był	orzeczenie, wyraż. imiesłowem biernym.
	przy- mocowany	
	na koniu	
<i>gdzie był przymocowane tłumoczek?</i>		określenie przysł. miejsca, wyraż. rzeczown. rzecz., żywot., zmysł., imię posp., rodz. m., l. poj., przyp. VII., odm. I., z przyimkiem »na«.

<i>do czego był przymocowany?</i>	do siodła	określenie przysłówk., wyraż. rzeczow. rzecz., nieżyw., zmysł., rodz. nij., l. poj., przyp. II., odm. II., z przymikiem »do«.
<i>co znajdowało się w woreczku?</i>	kilkanaście tysięcy	podmiot, wyraż. liczebn. nieokreśl. rodz. m., l. mnoga, przyp. II.
<i>czegoilkanaście tysięcy?</i>	złotych	dopełniacz, wyrażony rzeczown. rzecz., nieżyw., zmysł., rodz. męski, l. mnoga, przyp. II., do odmiany przymiotnikowej.
<i>co się mówi o kilku- nastu tysiącach?</i>	znajdowało się	orzeczenie, wyrażone czasown. zwrotn., czas przeszły, osoba III., wyrażenie nieosob.
<i>gdzie znajdowało się?</i>	w którym	określenie przysł., wyrażone zaimk. względn. (w zastępstwie rzeczownika) z przymikiem »w«, w l. pojed., przyp. VII.
<i>jak?</i>	prawie	określenie przysł. stopnia, wyrażone przysłów. stopnia.
<i>któreilkanaście tysięcy?</i>	połowa	dopowiedz., wyr. rzecz., niez., zmysł., rodzaj żeński, l. pojed., przyp. I., odm. III.
<i>czego połowa?</i>	majątku	dopełniacz, wyraż. rzeczown. rzecz., nieżyw., zmysł., l. pojed., przyp. II., odm. I.
<i>którego majątku?</i>	jego	przydawka, wyraż. zaimk. dzierż., rodz. męski, l. pojed., przyp. II. itd.

II. O ZGODZIE PODMIOTU, ORZECZENIA I ŁĄCZNIKA.

W czym się zgadza podmiot z łącznikiem?

Podmiot zgadza się z łącznikiem w osobie, liczbie a niekiedy i w rodzaju.

np. Ja jestem pilna. (*Tu podmiot »ja« jest w I. osobie, łącznik »jestem« też w I. osobie; podmiot »ja« jest w liczbie pojed., łącznik także.*)

Ona była uczenicą. (*Podmiot »ona« jest rodzaju żeńskiego, łącznik »była« także.*)

W czym się zgadza orzeczenie czasownikowe z podmiotem?

Orzeczenie czasownikowe zgadza się z podmiotem w osobie i liczbie a niekiedy i w rodzaju.

np. Ja szyję, ty czytasz, a ona śpiewała. (*Tu podmiot »ja« jest w I. osobie licz. poj., orzeczenie także; podmiot »ty« jest w II. osobie l. pojed., — orzeczenie także; podmiot »ona« jest w III. osobie w licz. poj. na rodzaj żeński, orzeczenie także.*)

Jak się wyraża orzeczenie, jeśli podmiotem jest liczebnik oznaczony od 5-ciu i wyżej lub nieoznaczony?

Jeśli podmiotem jest liczebnik oznaczony (od pięciu i wyżej) lub nieoznaczony (np. kilka, wiele, mało) wtedy orzeczenie wyraża się nieosobowo.

np. Bawi u nas pięciu panów. Kilku uczniów wyszło z klasy. Stu żołnierzy wyjechało. (*Tu orzeczenia: bawi, wyszło, wyjechało — wyrażone są nieosobowo.*)

Jak są wyrażone dalsze orzeczenia, jeśli są w takim zdaniu?

Dalsze orzeczenia, jeśli są w takim zdaniu, wyrażone są osobowo.

np. Bawi u nas sześciu panów i po ogrodzie spacerują (*a nie spaceruje*). Dwustu uczniów wyjechało na święta i tam się wybornie bawili (*a nie bawilo*)

W którym przypadku kładzie się orzeczenie rzeczowe?

Orzeczenie rzeczowe kładzie się w przypadku I-szym lub VI tym.

np. Zdanie jest to myśl, wyrażona słowami. (*Orzeczenie rzeczowe »myśl« stoi w I. przyp. — ale można powiedzieć: Zdanie jest »myślą«, wypowiedzianą słowami. Orzeczenie »myślą« jest w VI. przyp. — On jest mój brat (I. p.) lub: on jest moim bratem (VI. przyp.)*)

Kiedy orzeczenie ma formę osobową a kiedy rzeczową?

Jeśli podmiot jest rzeczownikiem męskim osobowym, orzeczenie ma formę osobową.

np. Uczniowie i uczenice *szli i śpiewali*.

Jeśli zaś podmiot jest rzeczownikiem rzeczowym, orzeczenie ma formę rzeczową.

np. Słowiki i skowronki *leciały i śpiewały* (a nie: *lecieli i śpiewali*).

W jakiej liczbie kładzie się orzeczenie, jeśli jest w zdaniu kilka podmiotów?

Jeśli jest w zdaniu kilka podmiotów, orzeczenie kładzie się albo w l. poj. albo mnogiej.

np. Jaś i Antoś *wyjechali* na wieś; lub: Jaś i Antoś *wyjechał* na wieś. — Mama, ciocia i jej córka *pójdą* do miasta (lub: *pójdzie* do miasta).

Do czego stosuje się orzeczenie, jeśli jeden z podmiotów jest w osobie I-szej, inny w II-giej, a inny w III-ciej?

Jeśli jeden z podmiotów jest w osobie I-szej, inny w II-giej, a jeszcze inny w III-ciej, to osoba I-sza ma pierwszeństwo przed II-gą, a osoba II-ga przed III-cią.

np. Ja (I. os.) i ty (II. os.) byliśmy. — Ty (II. os.) i ona (III. os.) byliście. — Wy (II. os.) i oni (III. os.) byliście (a nie byli). — My (I. os.), wy (II. os.) i oni (III. os.) pójdziemy (a nie pójdziecie).

III. O ZDANIU ZŁOŻONEM.

Co to jest zdanie złożone?

Zdanie złożone jest to zdanie, które składa się najmniej z dwóch zdań i to: głównych lub z jednego głównego i jednego pobocznego.

Co to jest zdanie główne?

Zdanie główne jest to takie zdanie, które wyraża myśl jasną i zrozumiałą.

np. *Antoś otrzyma nagrodę. Zosia śpiewała piosnkę. Nie pójdziemy do domu.*

Co to jest zdanie poboczne?

Zdanie poboczne jest takie zdanie, które wyraża myśl niejasną i niezrozumiałą.

np. *Gdy będzie pilny — bo chciała mamę rozweselić — chociaż tercyan zadzwoni na południe — bo zostaniemy na śpiew.*

Przykłady na zdanie złożone:

Antoś otrzyma nagrodę (główne), gdy będzie pilny (poboczne).

Zosia śpiewała piosnkę (główne), bo chciała mamę rozweselić (poboczne).

Chociaż tercyan zadzwoni na południe (poboczne), nie pójdziemy do domu (główne), bo zostaniemy na śpiew (poboczne).

Jak się nazywa zdanie złożone z samych zdań głównych?

Zdanie złożone z samych zdań głównych nazywa się zdanie współrzędnie złożone.

np. Kto miauczy (*gł.*), pies szczeka (*gł.*), kogut pieje (*gł.*), a gęś gęga (*gł.*)

Jak się nazywa zdanie złożone ze zdań głównych i pobocznych?

Zdanie złożone ze zdań głównych i pobocznych nazywa się zdaniem podrzędnie złożonym.

np. Gdy będę miał czas (*pob.*), przyjdę do ciebie (*głównie*).

Uczę się chętnie gramatyki polskiej (*gł.*), chociaż jest trudną (*pob.*), bo chcę mówić i pisać poprawnie. (*pob.*)

Co to jest zdanie ściągnięte?

Zdanie ściągnięte jest takie zdanie, które ma jeden podmiot a więcej orzeczeń lub jedno orzeczenie a więcej podmiotów lub też kilka tych samych określników.

np. Dobry syn uczy się pilnie, zachowuje się grzecznie, nie czyni przykrości braciom i słucha rodziców. (Tu do jednego podmiotu „syn“ należą 4 orzeczenia: *uczy się, zachowuje się, nie czyni i słucha*).

Jaskółki, słowiki i przepiórki odlatują do ciepłych krajów. (Tu do trzech podmiotów należy 1 orzeczenie: *odlatują*).

Bocian ma wysokie nogi, długi dziób i krótkie skrzydła. (Tu do jednego podmiotu należą 3 przedmioty: *nogi, dziób, skrzydła*).

Nikt nie kocha nieposłusznych (*przyd.*), niegrzecznych (*przyd.*) i swawolnych (*przyd.*) chłopców.

Lew, król pustyni (*dopow.*), zwierzę drapieżne (*dopowiedzenie*), żyje w Afryce.

Czem oddzielamy od siebie te same części zdania?

Te same części zdania oddzielamy od siebie przecinkami.

Z czego powstają zdania ściągnięte?

Zdania ściągnięte powstają ze zdań złożonych.
np. Zamiast powtarzać trzy razy: Jaskółki odlatują, słowiki odlatują i przepiórki odlatują, *mówi się raz: „odlatują“*. Jaskółki, słowiki i przepiórki odlatują.

Jakie są jeszcze zdania oprócz głównych i pobocznych?

Oprócz głównych i pobocznych są jeszcze zdania przytoczone, nawiasowe i wtrącone.

Co to są zdania przytoczone?

Zdania przytoczone są to takie zdania, któremi przyłączamy dosłownie cudze słowa.

np. Józio zaśpiewał: „*Płynie Wisła płynie*“ (zdanie przytocz.) Pan Bóg powiedział: „*Niech się stanie światłość!*“ (zd. przytocz.).

Czem oznaczamy zdanie przytoczone?

Zdanie przytoczone oznaczamy zwykle cudzym słowem (» «).

Co to są zdania nawiasowe?

Zdania nawiasowe są to takie zdania, które kładziemy zwykle w środku zaczętego zdania.

np. Rozum zdrowy w zdrowym ciele (gł.) (*jak mówi dawne przysłowie*) to grunt człowieka (gł.)

Czem się oddziela zdanie nawiasowe od głównego?

Zdanie nawiasowe oddziela się od głównego nawiasem () lub kreskami poziomymi.

Co to są zdania wtrącone?

Zdania wtrącone są to zdania główne, wtrącone w środek zdania pobocznego.

np. Pan mię, *widzę*, nie poznaje. (»Widzę« jest zdanie wtrącone).

Uwaga: Zdania wtrącone oddzielają się przecinkami.

Rodzaje zdań pobocznych.

Które są najważniejsze zdania poboczne?

Najważniejsze zdania poboczne są:

1. Zdania przedmiotowe,	4. czasowe,
2. względne,	5. przyczynowe,
3. skutkowe,	6. celowe,
	7. warunkowe.

1. Co to są zdania przedmiotowe?

Zdania przedmiotowe są takie zdania poboczne, które stoją zamiast przedmiotu i odpowiadają na pytanie *kogo co?* (zaczynają się od **że**).

np. Pan powiedział (*gł.*), **że** teraz będą rachunki (*pob. przedm.*) Wiedziałam, **że** tego zadania sama nie wyrobisz.

2. Co to są zdania względne?

Zdania względne to są takie zdania poboczne, które się rozpoczynają od zaimków i przysłówków względnych. (Od zaimków względnych: *kto, co, który-a-e, jaki-a-e*; od przysłów.: *jak, gdzie, kiedy, kędy, którędy, skąd, dokąd*).

np. **Kto** się nie uczy (*wzgl.*), ten nie będzie umiał (*głów.*) Tu gromadzili się wszyscy rycerze (*gł.*), **co** z całej Polski **ściągnęli** (*wzgl.*) Ogród, **w którym** są drzewa owocowe (*wzgl.*), jest najpraktyczniejszy. Kupiłem scyzoryk, **jakiego** nie widziałeś nigdy. Ten zamek, **gdzie** mieszkali rozbójnicy,

zburzono. Bolesław wrócił do Polski, dokąd go sprawy niemieckie powoływały.

3. Co to są zdania skutkowe?

Zdania skutkowe są takie zdania poboczne, które wyrażają skutek jakiejś przyczyny i zaczynają się od spójników: *że, iż, żeby, iżby* — a w zdaniu głównym odpowiada słowo *tak, taki*.

np. Był taki mróz, że ptaki z drzew spadały. Żadna z was nie jest taką niedobłą, iżby matki nie kochała. Wiedeń jest tak wielkim miastem, że łatwo w niem można zabłądzić.

4. Co to są zdania czasowe?

Zdania czasowe są takie zdania poboczne, które wyrażają czas, w którym się coś dzieje, działa lub dzieć będzie, a zaczynają się od spójników: *gdy, kiedy, skoro, skoro tylko, ledwie że, nim, jeszcze, póki, dopóki, dopokąd, odkąd, od kiedy itp.*

np. Gdy będę miał czas, przyjdę do ciebie. Skoro Bóg rzekł słowo, stała się jasność. Ledwie że skończyłem zadanie, już musiałem pójść do apteki. Nim jeszcze skończysz lekcję, pójdziesz do sklepu. Póki (dopóki) się nie nauczycie, nie pójdziecie na przechadzkę.

5. Co to są zdania przyczynowe?

Zdania przyczynowe są takie zdania poboczne, które wyrażają przyczynę, dla której coś się dzieje, a zaczynają się od spójników: *ponieważ, że, gdy, gdyż*.

np. Ponieważ nie miałam czasu, nie poszłam do miasta. A że i w Czechach powstanie wybuchło, król musiał tam wysłać więcej wojska. Ponieważ różne cuda dzieją się na świecie, musiałem i ja tym opowiadaniom uwierzyć. Wzgórze to zwie się zamczyskiem, gdyż niegdyś stał tam zamek.

6. Co wyrażają zdania celowe?

Zdania celowe wyrażają cel lub zamiar czyn-

ności zdania głównego, a zaczynają się od spójników: *aby, ażeby, iżby, by*.

np. Chodzę do szkoły, **abym się czego nauczył**.
Trzymałem się drzewa, **żeby nie wpadł do wody**.
Dlatego człowiek ma jedno usta a dwoje uszu,
iżby więcej słuchał, niż mówił.

7. Co to są zdania warunkowe?

Zdania warunkowe są takie zdania poboczne, które wyrażają warunek lub stan jakiś, od którego zawisło spełnienie się jakiejś czynności, a zaczynają się od spójników: *jeśli, jeżeli*.

np. **Jeżeli 1 m wstążki kosztuje 80 halerzy, to 2 m kosztują 1 K 60 hal. Jeśli będziesz uczciwie pracował, słodki będzie odpoczynek. Jeśli więc kochasz ziemię swą rodzinną, zwiedzaj ją całą, zwiedzaj, pókiś młody!**

Co to są zwroty imiesłowowe?

Zwroty imiesłowowe są to wyrażenia skrócone, powstałe ze zdań względnych, czasowych, przyczynowych i warunkowych.

np. **Siedząc w klasie**, (zwrot im. zamiast: gdyśmy siedzieli w klasie), **usłyszeliśmy zgiełk na ulicy**. — **Księżyc, obracając się dokoła ziemi**, (zwrot im. zamiast: choć obraca się dokoła ziemi), **nie zejdzie ze swej drogi**. — **Doznawszy wiele przykrości u swoich**, (zwrot im. zamiast: Ponieważ doznał wiele przykrości u swoich), **zmuszony był opuścić te strony**.

CZEŚĆ TRZECIA.

I. PISOWNIA CZYLI ORTOGRAFIA.

(Według prawideł przyjętych przez Akademię Umiejętności w Krakowie).

Należy pisać:

1. Posyłać, odsyłać, posyłka, pomyłka, oddychać, usychać, (a nie: *poselać, odselać, oddechać, poselka, pomelka, usechać*).
2. przymiotniki zakończone na **ski** i rzeczowniki na **skość** — piszą się przez **s** (nie przez **z**).
np. męski, francuski, papieski, zaporoski itd.
3. przez **»z«** piszą się tylko: blizki, nizki, ślizki, wązki, grzązki.
4. przez **źć** piszą się bezokoliczniki: leżeć, gryźć, wieźć (bo się mówi: *leżę, gryzę, wiozę*).
5. przez **dz** piszą się bezokoliczniki: módz, biedz, zaprzadz, przysiadz (wszystkie inne przez **ć** lub **c**).
6. a) Pisze się przez **o** a nie przez **ó**: stos, ktoś, doktor, mowca, sierot.
b) pisze się przez **ó** a nie przez **u**: bróza, chór, chróst, córa, czóno, dlóto, dziób, Józeł, krótki, ogół, plótno, pól, półka, próchno, prózny, równy, różny, skóra, stróż, szczegół, tchórz, włótko, wójt, wróżba, wskrós, zóraw itd.
7. Przez **u** pisze się: but, bankrut, butwieć, biuro, drut, dwuletni, dwudniowy, funt, furta, kłuję, pruję, luźny, luzem, łut, nuta, nuty, obuwie, opiekun, plukać, pułk, pułkownik, ślusarz, śrut, śruba, struna, stuła, stosunek, frasunek, rysunek, tłumić, tłumok...

8. Piszemy przez **ge**: geografia, geometrya, algebra, generał, geniusz, Gerwazy, Gertruda, Genewa, Genua itp. — (ale: Giedymin, Olgierd, Skirgiello, giermek, Angielka itd.)
9. Pisze się przez **ks** a nie **x**: ksiądz, książę, księstwo, księżyc, tekst itp.
10. Piszą się przez **X** imiona cudzoziemskie: Xerxes, Alexander, Xawery itp.
11. Imiona i nazwiska obce piszą się tak, jak się piszą w swoim języku, — np. Schiller, Göthe, Byron, Bordeaux itd., inne przyswojone piszemy tak, jak je wymawiamy: Paryż, Londyn, Wenecya (nie: Venezia) Szekspir, Wolter, Betowen itp.
12. Pisze się: logiczny, imaginacya (a nie: loiczny, imainacya) — dalej: subjekt, adjunkt, egzamin, egzemplarz.
13. Razem piszą się przysłówki: skąd (a nie: z *kąd*) skądinąd, na koniec, zowąd, zgoła, wkrótce, wtem, wskutek, potem, pozawczoraj, przedwczoraj, przede wszystkim itp.
14. Osobno zaś piszą się: z kolei, z pyszna, na pozór, za młodu, za wiele, za długo, z blizka, z daleka, z dawna, na teraz, na prędce, od razu, od dawna, od jutra, do późna, o mało, po kolei, po części, po cichu, raz po raz itp.

Uwaga: Przysłówek „nie“ piszemy przed słowem „ma“ osobno lub razem: osobno piszemy go wtedy, gdy podmiotem w zdaniu jest jakieś imię, np. *brat nie ma pióra*; razem zaś piszemy „nie“ wtedy, gdy zdanie jest wyrażeniem nieosobistym, np. *nie ma brata w domu*.

Wielkie litery.

Co piszemy wielką literą?

Wielką literą piszemy:

1. Wyraz początkowy zdania.
2. W poezyi wyraz początkowy każdego wiersza.

3. Imiona własne, tj. nazwy ludzi, miast, wsi, krajów, rzek, jezior, mórz, gór, wysp, ulic, bogów, zgromadzeń zakonnych, narodów, zwierząt itp.
np. Tadeusz, Zofia, Mickiewicz, Kraków, Łobzów, Galicya, Wisła, jezioro Błotne, Adryatyk, morze Czarne, Karpaty, wyspy Kanaryjskie, ul. Długa, Apollo, Kapuścini, Polacy, Francuzi, pies Krucek, Azor itp.
4. Tytuły książek i utworów piśmiennych.
np. Czytałem »Bajki Krasickiego«, »Gramatykę Małeckiego«, »Pana Tadeusza« itp.
5. Przez uszanowanie piszemy wielką literą: Pan Bóg, Najwyższy, tudzież tytuły w listach i na podaniach do osób i władz:
np. Wielmożny Pan, Przewielebny Ksiądz, Szanowna Pani! Świetny Magistracie! Świetna c. k. Dyrekcyo kolei! Przześwietna c. k. Rado szkolna! Wysokie c. k. Namiestnictwo! itd. — Pisze się też i zaimki i przymiotniki, odnoszące się do osoby, do której piszemy, wielką literą, jak: Donoszę Ci, — brat Twój mówił mi, — Na życzenie Pańskie przybędę jutro — itd.

O dzieleniu wyrazów. *)

1. Wyrazów jednozgłoskowych dzielić nie można.
np. trzask, bicz, pył, dom, on, był itd.
2. Przyimków »w«, »z«, nie należy nigdy pozostawiać na końcu linii, chyba że jest »we«, »ze«
np. w Krakowie, w Dębnikach, ze -Lwowa, ze -Sącza itd.
3. Wyrazy kilkozgłoskowe, które są połączone z przybranką, rozdzielamy albo w tem miejscu,

*) Według prawideł Akademii Umiejętności w Krakowie i Gramatyki prof. Małeckiego, X. 1906.

gdzie się przybranka z głównym wyrazem styka, albo w dalszych zgłoskach.

np. prze - rwać, roz - targać, roze - drzeć, bez - na - dziej - ny, wez - bra - ny, pod - u - czyć, przy - lgnąć, u - lżyć, obe - lga, przed - sta - wić, nad - ło - żyć, — (tu są przybranki: prze, roz, roze, bez, przy, u, obe, przed, nad, których nie należy rozdzielać).

4. Pomijając przybranki, dzielimy wyrazy tak, że pozostawiona zgłoska na końcu linii zapisanej ma się kończyć o ile możności na samogłoskę, a następująca zgłoska od spółgłoski powinna się zaczynać.

np. gwia - zda, gę - sty, zgu - bny, ró - wny, go - dność, cia - sno, chy - try, o - stry, ła - twy, bo - ga - ctwo, bó - stwo, mę - skość, to - wa - rzy - stwo.

Od powyższej zasady odstępujemy wtedy, gdy po samogłosce, którą mamy zostawić na końcu, następują dwie lub trzy spółgłoski, z których pierwsza jest: **j** lub **ł**, **l**, **r**, **rz**, **m**, **n**, **ń**. — W tym razie zgłoska ma się kończyć na jedną z tych spółgłosek.

np. biał - ko (a nie: bia - łko), wiel - ki, biel - szy, pol - ski, czar - ny (a nie: cza - rny), mor - ski, burz - liwy, kłam - ca, skrom - ny, zim - ny, Trem - becki, san - ki, poran - ki, bań - ka, pań - ski, szyj - ka, buj - ny itd.

5. Następnie: jeżeli po spółgłosce słabej następuje mocna, to dzieli się je:

np. mow - ca, myśliw - stwo, królew - ski, traw - ka, żab - ka, żab - ki, gład - ki, samowładz - two, obraz - kiem, nóż - ka, różdż - ka, ludz - ki itd.

6. Jest jednak *mnóstwo* wyrazów, do których nie można zastosować powyższych prawideł, a które dzielimy tak, jak je najłatwiej można wymówić
np. wietrz - ny, zewnętrz - ny, chłop - czyk, chłop -

stwo, opa-ctwo, sroc-ka, ieś-ny, mat-ka, chat-ka, więk-szy, cich-szy, znakomit-szy, wą-pliwość, dzięk-czynny, rącz-ka, pest-ka, pyszcz-kiem, pust-ka, liść-mi, gałęź-mi, zwierzch-ność, szlach-ta, pisz-my, kurcz-cie, bądź-my, mi-strzem, sio-stra, nic-poń, noc-leg itd.

Wyrazy zakończone na: *lia, dya, fia, cya* itp. dzielimy tak, żeby to: *lia, dya, fia* — nie było rozerwane.
np. *fi-lia, fi-lialny, Ma-rya, fu-rya, fe-rye, ku-ryer, li-nia, opi-nia, Da-nia, Fran-cya, decy-zya, pa-sya, kola-cya, kome-dyant* itp.

II. O ZNAKACH PISARSKICH.

Które znaki pisarskie rozróżniamy?

Rozróżniamy:

1. kropkę	.	7. myślnik	—
2. przecinek	,	8. kropki
3. pytajnik	?	9. nawias	()
4. wykrzyknik	!	10. cudzysłów	”“
5. dwukropek	:	11. łącznik	-
6. średnik	;		

Kropka.

Kiedy kładzie się kropkę?

Kropkę kładzie się:

1. na końcu zdań pojedynczych i złożonych,
np. *Piszę zadanie. Brat czyta a siostra rysuje.*
2. jako znak skrócenia po literach lub częściach wyrazów, zastępujących całe wyrazy,
np. *Gramat. prof. Małeckiego (zamiast: Gramatyka profesora Małeckiego). List od p. Langiewicza (zamiast: pana Langiewicza).*
3. po liczbach, oznaczających porządek osób i rzeczy.
np. *Mieczysław I. — klasa IV. — przyp. II. itd.*

Przecinek.

Kiedy kładzie się przecinek?

Przecinek kładzie się:

1. Między zdaniem głównym a pobocznym,
np. Gdy przyjdę do szkoły, będę się zachowywał przykładowie. Nikt nie powinien być prawdziwie szanowanym dla pieniędzy, albowiem w takim razie góry czciłoby trzeba, ponieważ złoto w sobie kryją.

lub:

Szlachetne zdrowie!
Nikt się nie dowie,
Jako smakujesz,
Aż się zepsujesz.

Tam człowiek prawie
Widzi na jawie
I każdy powie,
Ze nic nad zdrowie...

2. między zdaniem współrzędnymi,
np. Człowiek sądzi, a Bóg rządzi. W polach skowronki śpiewają, kukułki kukają, a dzięcioły kuja po drzewach.

Uwaga: W zdaniach współrzędnych po spójnikach: *i, lub, albo, ani* — nie trzeba dawać przecinka.

- np. Gospodarz powinien wczas wstawać albo lepiej niech da pokój gospodarstwu. Byłem na wsi i zabawiałem tam kilka dni.

8. w zdaniach ściągniętych po powtarzających się częściach zdania,

np. Pszenica, żyto, jęczmień i owies należą do zbóż. Uczenica pisała, czytała, potem rachowała, a wreszcie poszła do szkoły. Kazimierz Wielki był rozumnym, sprawiedliwym i roztropnym królem. Pochmurne, szare, posępne sklepienie niebios zapowiadało dzień słotny. Byliśmy na wsi przez lipiec, sierpień i pół września. Strusie żyją w Afryce, na przyległych jej wyspach, jakoteż w Azji. Oziębiona para wodna, znajdująca się w powietrzu, spada na ziemię w postaci deszczu, śniegu lub gradu.

4. po zwrotach imiesłowowych.
np. *Będąc na wsi*, kąpałem się co dnia w rzece.
Synowie, *skopawszy ziemię*, nie znaleźli skarbu.
Malarz, *ceniony przez naród*, nadesłał na wystawę nowy obraz.
5. Słowa: *rodem, imieniem, na imię* — oddzielają się przecinkami.
np. Jest w Krakowie wiele osób, *rodem z Królestwa*. W Kruszwicy żył rolnik, *imieniem Piast*. Ten *poczciwy chłopiec*, *na imię Witold*, zawsze czuł litość nad biednymi.
6. Przecinkiem oddziela się V-ty przypadek od reszty zdania.
np. Ojczę *Przedwieczny*, ratuj nas w niedoli!
Spieszmy, *Janie*, na pomoc tonącym! *Mieciu*, zabierz już książki i pójdź ze mną!
7. Dopowiedzenie (patrz str. 73) oddziela się także przecinkami.

Pytajnik (znak zapytania) i wykrzyknik.

Kiedy kładziemy pytajnik?

Pytajnik kładziemy po zdaniach lub słowach, któremi się pytamy.

Kiedy się kładzie wykrzyknik?

Wykrzyknik kładzie się po słowach i zdaniach, wyrażających rozkaz, życzenie, radość, żal, uniesienie itd.

np. Dzień dobry! Byłeś w mieście? Do widzenia!

lub:

Wszehmocny Panie, wiekuisty Boże!
Kto się Twym sprawom wydziwować może?
Kto rozumowi, którym niezmierny
Ten świat stworzony?

Dwukropek.

Kiedy używamy dwukropka?

Dwukropka używamy, wyliczając szczegóły albo części, należące do całości, lub też, gdy mamy przytaczać słowa jakiejś osoby.

np. Człowiek ma pięć zmysłów a mianowicie: wzrok, słuch, smak, powonienie i dotyk. — Pan Bóg rzekł: Niech się stanie światłość! I stało się tak.

lub:

Dzieci, rady mej słuchajcie:
Ojców zwyczaj zachowajcie!
Święto niechaj świętem będzie:
Tak bywało przedtem wszędzie.

Średnik.

Kiedy kładzie się średnik?

Średnik kładzie się między dłuższymi zdaniami współrzędnymi.

np. Jeśli chcesz być dobrym człowiekiem, unikaj próżniactwa; ta plaga ciała i duszy zasługuje na to, aby ją nazwać matką wszystkich występków.

lub:

W słowach tylko chęć widzimy, w działaniu potęgę;
Trudniej dzień dobrze przeżyć, niż napisać księgę.

Myślnik.

Kiedy kładzie się myślnik?

Myślnik kładzie się:

1. przy zdaniach nawiasowych dla oddzielenia ich od reszty wyrazów.

np. Ich syn najstarszy — był to ulubieniec wszystkich — zachorował.

2. jako znak dla wyrażenia krótkiej przerwy w zaczętych zdaniu.

np. Roże! chmury — Twój wóz, Two konie —
wichry nieścignione, duchy — posłańce, słu-
dzy — gromy zapalone.

Kropki czyli domyślniki.

Kiedy używa się kropek? (.....)

Kropek używa się, gdy nie wypowiadamy wszystkiego, co się ma powiedzieć, lecz każemy się czytelnikowi domyśleć reszty słów.

np. Człowiek ten dzisiaj opływa w wygodę, ale przyjdą czasy.....

lub: Pan W.... był wczoraj u nas.

Nawias.

Kiedy używa się nawiasu?

Nawiasu używa się, gdy przytaczamy w zdaniu jakiś wyraz lub nawet całe zdanie, które objaśniają lub dopełniają myśl naszą.

np. Ortografia (*pisownia*) jest rzeczą nader ważną w nauce języka.

Uwaga: Zamiast nawiasów używa się niekiedy przecinków lub myślników.

np. Przepadł — jak to mówią — jak kamień w morzu.

Cudzysłów.

Kiedy używamy cudzysłowu?

Cudzysłowu używamy:

1. gdy dosłownie przytaczamy cudze słowa,

2. gdy przytaczamy pojedyncze wyrazy lub litery, a chcemy zwrócić na nie szczególniejszą uwagę.
np. Trzy wilczki wadziły się, który z nich piękniejszy. Pierwszy mówił: »*Ja rzadki!*« Drugi mówił: »*Ja gładki!*« Trzeci mówił: »*Ja taki, jak i pani matka!*«

Łącznik.

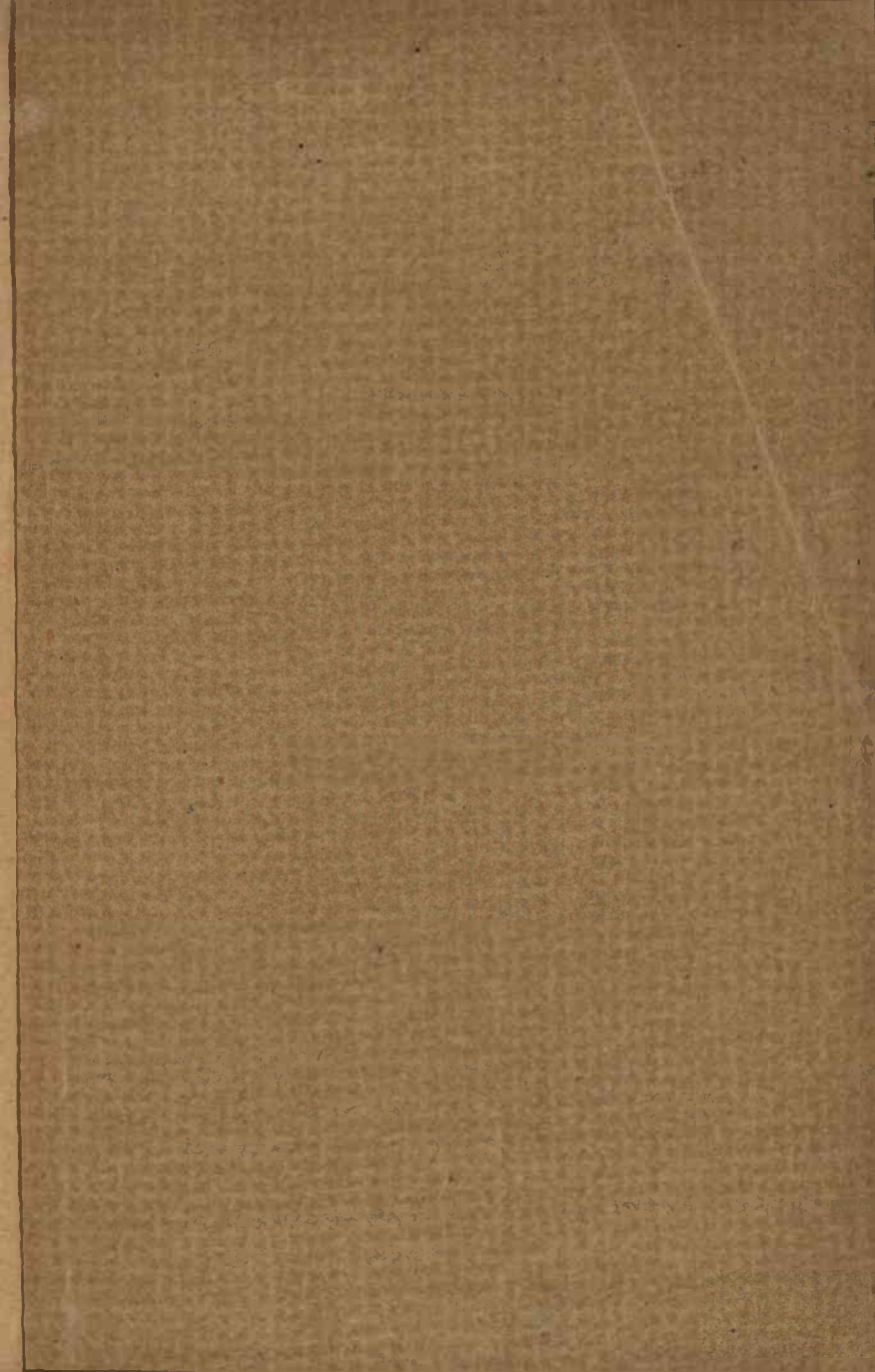
Kiedy używamy łącznika?

Łącznika używamy przy przenoszeniu wyrazów do nowego wiersza albo do łączenia wyrazów składowych.

np. blado-czerwony, wschodnio-galicyjski, drzewa ziele-nią się.

BIBLIOTEKA
UMCS
LUBLIN

KONIEC.

Biblioteka Główna Uniwersytetu
Marii Curie - Skłodowskiej w Lublinie

A39092

TEGO

MAPA HISTORYCZNA

DO UŻYTKU SZKÓL
CENA EGZEMPL. KO
WYDANIE IV.

BIBLIOTEKA U. M. C. S.

Do użytku tylko w obrębie
Biblioteki

OPOWIADANIA

CHROBREGO
OPRAWNEGO EGZEMPLARZA 70 HAL. BROSZUR.
50 HAL.

(WOJNY Z NIEMCAMI)
Z 6-CIU RYCINAMI CENA

MAPA Z OZNACZENIEM SIEDZIB

PLEMION SŁOWIAŃSKICH NA ZIEMIACH
POLSKICH W X. I XI. WIEKU
CENA 10 HAL.

O KRÓLOWEJ JADWIDZE

ŻONIE WŁADYSŁAWA JAGIEŁŁY

ECHA GRUNWALDZKIE

BROSZURA POPULARNIE NAPISANA Z 7-MIU
RYCINAMI CENA 30 HAL.

DO NABYCIA W KSIĘGARNIACH W KRAKOWIE (TARZE
WE WIĘKSZYCH MIASTACH) ORAZ U AUTORA, KRAKÓW
ULICA RAJSKA, SZKOŁA.

1000182646